

NIEUW

WEEKBLAD

Opinio

17 - 23 augustus 2007

Paul Cliteur
**Het gaat
 niet om
 de toon
 maar om
 de terreur**

Joost Zwagerman
**De ongeloofelijke
 slechtheid van
 God en Allah**

Vier opinies
 over het debat
 van dit moment

Theodore Dalrymple
**Ehsan Jami en
 Salman Rushdie**

Hans Jansen
**De koran
 moet goed
 gelezen
 worden**

Een nieuwe **Briefwisseling**

Programmamaker Sarah Verroen, die lange tijd voor VPRO-radio werkte, houdt het voor gezien: zij emigreert naar Frankrijk. Van haar beweegredenen voor deze belangrijke stap heeft haar landgenote en vriendin Xandra Schutte, publicist en uitgever bij Meulenhoff en woonachtig in Amsterdam, wel een idee. Maar toch, moet je je land wel verlaten als het je hier niet meer bevalt? Of moet je juist blijven en ervoor zorgen dat het beter wordt? De komende weken onderhouden Schutte en Verroen over deze en verwante kwesties een briefwisseling.

Opinio Audio Opinio Mobiel Opinio Multimedia
 Studenten lezen **Opinio** voor de halve prijs € 25

JAN COEBERGH

De regendans van de VN

Jan Coebergh is arts en onafhankelijk Darfoer-expert.

Drie weken geleden besloot de VN-Veilighedsraad om een vredesmacht van bijna 20.000 blauwhelmen naar Darfoer te sturen. Arabische milities slachten daar sinds 2003 met steun van de centrale Soedanese regering in Khartoem mannen, vrouwen en kinderen van niet gearabiseerde Afrikaanse stammen af, en ze hebben miljoenen anderen naar vluchtelingenkampen verdreven.

Enige tijd daarvoor, op 16 juni, schreef de nog kersverse VN-Secretaris-Generaal Ban Ki-Moon in *The Washington Post* een opiniërend artikel met de titel 'A Climate Culprit In Darfur' – 'Een klimaatschuldige in Darfoer'. Hij reageerde daarin op de oproep van de G8-wereldleiders in Heiligendamm in Duitsland om de opwarming van de aarde aan te pakken. Want, zo betoogde hij, de klimaatverandering is een belangrijke oorzaak van het aanhoudende conflict in Darfoer, en dat terwijl we nu 'op een gemakzuchtige militaire en politiek manier over Darfoer discussiëren'.

Het UNEP (United Nations Environment Program) ging nog een stap verder en verkondigde vervolgens dat er geen vrede zou kunnen komen zonder een oplossing voor de in Darfoer heersende droogte. En op 19 juli meldde de BBC enthousiast: 'Water-vondst kan een einde maken aan de oorlog in Darfoer'.

Wetenschappers onder leiding van de geoloog Farouk El-Baz, directeur van het Centrum voor Satellietwaarneming van de universiteit van Boston, hadden onder de woestijn van Noord-Darfoer het op tien na grootste ondergrondse meer ter wereld gevonden: genoeg water voor irrigatie en om een einde te maken aan de strijd. Helaas berichtte de BBC een dag later over een teleurstellend artikel waarin de Franse geoloog Alain Gachet aantoonde dat het betreffende meer al 5000 jaar geleden was opgedroogd.

Zijn de zwaarbewapende Janjaweed-milities dan gedoemd om tot het bittere einde verder te moorden en te plunderen, daartoe gedwongen door de dorstige aarde? Nou, nee. Niemand ontkennt dat de droogte sinds de jaren tachtig de concurrentie om land en water in Darfoer heeft verergerd, in combinatie met een sterke bevolkingsgroei en overbegrazing. Al in het begin van de twintigste eeuw meldden de toenmalige koloniale heersers, de Britten, dat het gebied af en toe werd getroffen door ernstige droogtes. Maar er wordt in Darfoer nu vermoord en geplunderd omdat Soeda-

nezen hebben besloten om te gaan moorden en plunderen. Dat was een weloverwogen politieke beslissing van de regering in Khartoem, die werd ingegeven door de waanideeën van een Arabische raciale superioriteit, met als doel de etnische zuivering van Darfoer.

De centrale regering in Khartoem, een militaire dictatuur die sinds 1989 aan de macht is, heeft de regio jarenlang economisch en politiek verwaarloosd, de niet gearabiseerde stammen van het lokale bestuur uitgesloten en ze benadeeld en ontwapend; daarnaast heeft ze de stammen die loyaal aan haar zijn, financieel gesteund en bewaard. Die loyale stammen begrijpen ook heel goed dat het milieu belangrijk is: ze vernietigen en vergiften putten, ze hakken bomen om en ze maken het ingenieurs zo moeilijk mogelijk om waterputten voor de enorme vluchtelingenkampen te slaan. Al vier jaar lang slaagt de centrale regering erin de internationale gemeenschap om de tuin te leiden en op afstand te houden en elke poging om vrede te bewerkstelligen zoveel mogelijk te vertragen – daarbij gesteund door China, dat grote oliebelangen in Soedan heeft.

Deze strategie lijkt zijn vruchten af te werpen: de etnische zuivering dreigt nu onomkeerbaar te worden. Een groot deel van de verdreven bevolking leeft in kampen, terwijl Arabieren uit Niger en Tsjaad naar Darfoer migreren om hun plaats in te nemen, opnieuw met actieve medewerking van Khartoem. Wie van dit alles op de hoogte is en dan toch nog een opiniestuk schrijft waarin de schuld voor deze genocidale slachting bij abstracte klimaatveranderingen legt, weliswaar 'naast sociale oorzaken', ontbreekt het niet alleen aan realiteitszin. Op een wetenschappelijk congres kunnen dergelijke speculaties weinig kwaad, maar het ging hier om Secretaris-Generaal van de Verenigde Naties in functie, en zijn artikel verschijnt op een moment dat de diplomatieke onderhandelingen met de Soedanese regering nog gaande zijn.

De verwijzing van Ban Ki-Moon naar klimaatveranderingen dienen als een rookgordijn om de rol van de daders te verhullen – en om zowel die daders als degenen die niet tegen het geweld zijn opgetreden, bij voorbaat te verontschuldigen. Terwijl links en rechts de bommen nog vallen. Daarmee illustreert het artikel vooral het falen van de VN, die er opnieuw niet in zijn geslaagd om een genocide te voorko-

men. En alle spaarlampen tezamen zullen dit nieuwe *heart of darkness* niet kunnen verlichten.

Zou het geplande contingent van 20.000 vredesmilitairen dat wel kunnen? In het genoemde artikel uitte Ban Ki-Moon zelf al zijn twijfels: "De gevechten zullen waarschijnlijk aanhouden, hoewel wij herhaaldelijk hebben opgeroepen tot een staakt-het-vuren." Misschien zullen de troepen, als ze eenmaal zijn aangekomen, de humanitaire werkers beter kunnen beschermen tegen de constante kaping van hun konvooien. Weliswaar kunnen ze nooit in heel Darfoer – een onherbergzaam gebied zo groot als Frankrijk – patrouilleren, maar ze zullen wel de vluchtelingenkampen kunnen bewaken. Maar dat zou de status quo juist weer kunnen bevorderen en de terugkeer van de bevolking uit die kampen naar hun eigen land alleen maar in de weg staan. De militairen zullen ook geen mandaat krijgen om misdadigers te arresteren (laat staan de twee die zijn aangeklaagd door het Internationale Strafhof in Den Haag) en zelfs niet om milities, rebellen en bandieten te ontwapenen. Als de Soedanese regering haar zin krijgt, mag de VN-troepenmacht uitsluitend uit Afrikaanse en eventueel Aziatische soldaten bestaan – niet uit westerlingen. Dat biedt weinig reden tot optimisme. De troepen van de Afrikaanse Unie die al twee jaar ter plaatse zijn, durfden niets meer te doen nadat een paar manschappen waren omgebracht: ze lieten sindsdien rustig toe dat het Soedanese leger hun benzine stal. Ook de recente betrokkenheid van Pakistaanse VN-soldaten in Kongo bij het smokkelen van wapens in ruil voor goud, scheidt weinig vertrouwen in de integriteit en kwaliteit van troepen uit landen die zelf ook door dictators worden geleid.

Soedan kan pas echt vooruit als daar een nieuwe regering aan de macht komt, die etnische zuivering niet als een politiek instrument beschouwt. Volgend jaar zijn er nieuwe verkiezingen in Soedan gepland, maar het huidige regime zal koste wat kost aan de macht willen blijven en de verkiezing manipuleren – ze is daar nu al mee begonnen, door de voor dit jaar geplande volkstelling uit te stellen. De belangrijkste taak van de VN is om dat proces in goede banen te leiden. En pas als de VN er in zijn geslaagd om een vrede te bewerkstelligen, heeft het eventueel zin om over het klimaat te speculeren.

Niemand ontkennt dat de droogte in Darfoer sinds de jaren tachtig de concurrentie om land en water in het gebied heeft verergerd. Maar er wordt daar nu niet vermoord en geplunderd vanwege de droogte, maar omdat de centrale regering in Khartoem heeft besloten te gaan moorden en te plunderen – een weloverwogen politieke beslissing

ANNE APPLEBAUM

Hoe onze wereldleiders vakantie vieren

Anne Applebaum (Washington D.C., 1964) is historica en journaliste. Zij schrijft columns voor *The Washington Post*. Haar in 2003 verschenen boek over de Russische concentratiekampen (*Goelag: een geschiedenis*) won de Pulitzerprijs voor non-fictie.

Margaret Thatcher had een legendarische hekel aan vakantie. Zelfs toen ze een keer was overgehaald om een korte vakantie door te brengen in Salzburg, kon ze de geforceerde ontspanning nauwelijks aan. Nadat ze had vernomen dat kanselier Helmut Kohl aan een naburig Oostenrijks meer verbleef, belde ze haar Duitse ambtsge-noot op om een bilateraal overleg te voeren. Maar Kohl kon Thatcher niet uitstaan en beweerde ziek te zijn, zo gaat het verhaal. Maar Thatcher ging toch – en ze trof Kohl aan op een terrasje, snoepend van een reusachtige sorbet.

We spoelen een paar decennia door. Tegenwoordig hebben wereldleiders die binnen een straal van enkele honderden kilometers van elkaar vakantie vieren, nooit toevallige ontmoetingen, met of zonder sorbet. Nee, ze hebben zorgvuldig georganiseerde en tot in de details uitgedachte ‘informele’ ontmoetingen. Deze maand huurde de Franse president Nicolas Sarkozy ‘toevallig’ een huisje in New Hampshire, dat ‘toevallig’ niet ver lag van Kennebunkport, het landgoed van de familie Bush in Maine, waar ze elkaar ‘toevallig’ troffen voor een lunch.

“We geven hem een hamburger of een hot-dog, wat hij wil,” aldus de Amerikaanse president. Grootmoeder Bush toonde vol trots posters die de kleinkinderen Bush hadden geleverd om hun Franse vriend te verwelkomen; en *Le Monde* riep de bijeenkomst uit als ‘een teken van Frans-Amerikaanse verbodering’, zoals de bedoeling was.

Deze trip was om meerdere redenen ris-kant voor Sarkozy: een nieuwe Franse president, die zijn eerste augustusvakantie niet alleen buiten Frankrijk viert, maar zelfs in de Verenigde Staten, het spirituele huis van het ‘Angelsaksisch kapitalisme’? Wat een contrast met de nieuwe Britse premier, Gordon Brown, die vorige week veilig naar Dorset vertrok, waar hij de voorbe-

reidingen voor de Olympische Spelen van 2012 gaat bekijken, en vervolgens doorreist naar Schotland, waar hij muggen zal pletten en de regen zal moeten verduren.

Deze keuzes waren uiteraard niet zonder reden. Sarkozy kondigde het einde van de kilte in de Frans-Amerikaanse betrekkingen aan, en hij onderstreepte het onderscheid met de vakanties van zijn voorganger Jacques Chirac: die ging meestal naar Mauritius, meestal met een gevolg van een tiental vrienden, een trip die meestal gepaard ging met verbijsterend hoge kosten. Naar deze praktijken zou vermoedelijk al lang een onderzoek zijn ingesteld, ware het niet dat Chirac beschermd werd door zijn presidentiële immuniteit. Gordon Brown koos bewust voor binnenlandse soberheid, als contrast met Tony Blair, die tijdens zijn decennium aan het roer een ontwikkeling doormaakte die hem van Toscane en Sardi-nië naar Zuid-Florida bracht, waar hij zijn laatste vakantie als premier doorbracht in het huis van Robin Gibb, bandlid van de Bee Gees. Eerder bezocht hij het huis van Sir Cliff Richard op Barbados, een bezoek dat geheim had moeten blijven om, in theorie, mogelijke aanvallen van zelfmoordsur-fers te voorkomen, maar in werkelijkheid om een stortvloed aan hoon (en jaloezie) over de zoveelste ‘gratis uitspatting’ te voorkomen.

Daarentegen behoort wandelen in Schotland tot het type vakanties dat het karakter sterkt en traditioneel door de Britten wordt goedgekeurd. Ik zou nog lang kunnen doorgaan over het groeiende sociale en politieke gewicht van de vakanties van wereldleiders. In Rusland gaat de president naar een datsja aan de Zwarte Zee, zoals partijbonzen en tsaren voor hem. In Duitsland kan niemand het wat schelen waar kanselier Angela Merkel haar vakantie doorbrengt, maar er wordt daar wel veel geschreven over hoe ze zich kleedt: tijdens haar laatste trip een te groot hemd en

een trainingsbroek met gympen. In de VS lachen we liever om de kwestie hoe lang onze president op vakantie is. Interessanter is waarom dat ons tegenwoordig ook maar iets kan schelen, want dat was vroeger niet zo.

Tegenwoordig gebruiken politici hun vakanties op symbolische manieren die vroeger ondenkbaar waren. Ooit gingen Britse premiers naar hun landhuizen, Franse leiders naar de Middellandse Zee, en Amerikaanse presidenten gingen naar hun huis: naar Monticello, naar Independence, naar Yorba Linda. Ze werden er niet nadrukkelijk op gewezen, zoals dat Bill Clinton overkwam, dat Jackson in Wyoming een politiek geslepener vakantieoord zou zijn dan Martha’s Vineyard, en gaven ze niet de voorkeur aan Schotland boven Barbados om politieke punten te scoren.

Maar in dat opzicht lijken ze wel op ons. Ooit gingen leden van de Britse upper classes naar hun landhuizen, terwijl alle anderen naar Brighton of Blackpool gaan. Amerikanen gingen naar hun lokale equivalent, Ocean City, of misschien een keer naar Yellowstone Park. Maar in ons tijdperk van goedkope internationale vluchten en georganiseerde reizen hebben meer mensen dan ooit toegang tot exotische vakanties. De reclame ervoor is alomtegenwoordig, net als de mensen die het liefst vaker op vakantie zouden willen. Als een premier een gratis tripje krijgt of als presidenten een extra lange vakantie nemen, dan kunnen we ons dat allemaal heel goed voorstellen – en ook even jaloeers zijn.

Geen wonder dat de spin doctors van tegenwoordig zulke harde en verbeterde gevechten op de stranden leveren: vakanties maken bij iedereen veel gevoelens los. Met name in augustus.

ERDAL BALCI

Zafer blijft toch in Istanboel

Erdal Balcı is schrijver en journalist. Hij woont en werkt in Istanboel. Deze maand verscheen zijn boek *De kinderen van Attila. Een geschiedenis van het hedendaagse Turkije* (Standaard).

Wanneer Julia Roberts de spullen van Brad Pitt van het balkon smijt, Mel Gibson ten aanval trekt, Halle Berry haar kleren uit-trekt – Zafer is er altijd bij. Hij ziet elke buitenlandse film die in Turkije wordt ver-toond. Een econoom die het geluk niet in de cijfers heeft gevonden maar in de bioscoop. Een 30-jarige Turk die een mening heeft over de Nederlandse film *Karakter*. Onze kennismaking dateert van zeven jaar geleden, tijdens de pauze van de Mexicaanse film *Amores perros*. Onder de indruk van de film zochten we misschien allebei iemand om erover te praten. Sindsdien belt hij me elke keer op als hij naar een nieuwe film gaat. Zijn tempo is niet bij te houden, maar af en toe ga ik met hem mee. Na de film gaan we altijd iets drinken. Dan praten we over de film, de economische situatie, zijn werkloosheid, zijn zeurende vader, zijn verloofde die hem twee jaar geleden heeft verlaten en zijn droom ooit een eigen huis te hebben.

Hij draagt een bril met dikke glazen, is kalend, klein, heeft een groeiende buik en een lege beurs. Als hij zijn verjaarde studentenpas niet had, waarmee hij bij de bioscoop dertig procent korting krijgt, zou hij het niet weten. Het feit dat hij bij elk café-bezoek een poging doet om de drankjes te betalen siert hem. Geen geld, maar wel een groot hart. “Vóór mijn veertigste moet ik een hoop geld verdienen hebben. Weet je waarom? Ik wil mijn vrijheid. Geld is vrijheid. Ik wil reizen, mooie boeken kopen, mijn vrienden trakteren. Ook van mijn studentenpas wil ik af. Bij de kassa kunnen ze heel goed zien dat ik geen student meer

ben. Uit beleefdheid zeggen ze niets. Het is best wel gênant.”

Zafer moest weg uit Turkije. In het buitenland had hij misschien wel een kans om een betere toekomst op te bouwen. Dat besloten we.

Ik praatte met Holly, een Canadese vriendin van mij, die elk jaar een paar maanden in Turkije doorbrengt. Ze beloofde mee te werken. Het plan was Zafer met een toeristenvisum naar Canada te laten gaan. Hij zou daar opgevangen worden door een Turkse vriend van Holly. Samen zouden ze op zoek gaan naar een baan. En nadat hij een woonvergunning had bemachtigd, zou hij aan zijn glorieuze toekomst kunnen werken.

Zafer was mij en Holly zó dankbaar. Hij ging alles over Canada lezen. De hoofdstad, de grote steden, bronnen van inkomsten, Canadese filmsterren, het Franstalige deel. Alles wist hij. Een keer belde hij me op en zei dat ik het nationaal inkomen per hoofd van de bevolking moest raden.

“Waar?” vroeg ik.

“In Canada natuurlijk,” zei hij terwijl hij op mijn antwoord wachtte.

Hij was blij dat ik te laag schatte. “Nee,” zei hij, “het is twee keer zoveel. Veertig-duizend Amerikaanse dollar verdienen die sukkel per jaar. Dat is wel wat anders dan die drieduizend dollar van ons.”

Drieduizend dollar had hij nodig voor de reis. Zijn oom had dat geld toegezegd. Ondertussen zou hij zijn cv opsturen naar Holly. Die Turkse vriend kon dan vast voor hem op zoek naar een baan.

We zijn nu vijf maanden verder.

Zafer heeft het geld van zijn oom nooit geleend en Holly heeft zijn cv nooit gekregen. Het enthousiasme van Zafer is verdwenen. Hij verzamelt geen informatie meer over Canada en heeft ook nooit een aanvraag gedaan voor een visum.

Een paar weken geleden hebben we in een café gezeten en erover gepraat. Waarom deed hij niets om weg te gaan uit Turkije? Misschien krijgt hij nooit meer een tweede kans.

“Ik heb altijd gedacht dat ik Turkije haatte, dat ik deze stad haatte. Totdat ik weg kon. Ik begon ineens verdrietig te worden bij de gedachte dat ik alles achter me zou laten. Deze straten, mijn vrienden, mijn familie, de bomen, de bioscopen, de kinderen op straat.

“Ik besepte dat ik het niet zo slecht heb. Ik moet alleen een baan hebben, dat is alles. En die zal ik wel vinden. Ik blijf hier, op mijn eigen grond.

“Ik begon nachtmerries te krijgen over Canada. Ik droomde dat ik daar doodging en dat mijn lichaam daar werd begraven. Met zweet op m’n hele lichaam werd ik wakker en dankte ik god dat ik in Turkije was. Ik wil hier dood gaan en hier begraven worden.”

We dronken onze koffie op en liepen naar de dichtstbijzijnde bioscoop. Ze draaiden de Duitse film *23*. Zafer toonde zijn studentenpas. Het meisje aan de kassa kneep een oogje toe.

Noot van de redactie: De poëzierubriek *Zwaan kleef aan* verschijnt deze week niet vanwege vakantie van Henny Vrienten.

door THEODORE DALRYMPLE

Het kwade genoegen

DE RECENTE AGRESSIE tegen Ehsan Jami heeft in Europa niet zoveel verontwaardiging gewekt als ze had moeten wekken. Weliswaar werd er in *Le Figaro* kort melding van gemaakt, maar op internet vond ik niets over het voorval in de beide andere landelijke dagbladen van Frankrijk, *Le Monde* en *Libération*, die zich normaliter zulke fervente voorvechters van de mensenrechten tonen, althans als die rechten gebruikt worden ter verdediging van zaken waar zij het mee eens zijn. Ook in Groot-Brittannië werd er geen aandacht aan geschonken – ook niet in *The Guardian*, die gewoonlijk zo hardnekkig zegt op te komen voor onze vrijheden, maar daarbij vooral die zaken ondermijnt die deze krant niet van pas komen.

Gelukkelijk raakte de heer Jami bij de aanval niet ernstig gewond, maar het incident was zeker veelzeggend en had een betekenis die veel verder reikte dan de directe medische gevolgen voor het slachtoffer; het voorval vereist dat er alom en grondig over wordt nagedacht. Maar misschien heeft het zich al gevoegd bij 'de zon en de dood' waarvan men 'de blik wel moet afwenden', aldus François Duc de La Rochefoucauld in zijn beroemde *Maximes* – kortom iets waarnaar we niet te lang kunnen kijken. Dat wil niet zeggen dat de zon en de dood voor ons onbelangrijk zijn en de aanval op Jami is dat evenmin. Ik ben geen voorstander van de Europese politieke eenwording, maar hier hebben we te maken met een probleem waarvan waarlijk gezegd kan worden: 'Eendracht maakt macht'.

ER LIJKT WEINIG twijfel over te bestaan dat de aanval op Ehsan Jami vanuit islamitisch gezichtspunt gerechtvaardigd was. Op afvalligheid staat in de islam immers de doodstraf, althans volgens de meeste – zij het niet alle – islamitische geleerden en wetkenners. Het is waar dat de koran alleen een straf in het hiernamaals in petto heeft voor degenen die lichtvaardig genoeg zijn om de dictatuur van Mohammed af te zweren nadat ze haar ooit hebben geaccepteerd (hetzij uit vrije keuze, hetzij door geboorte). Maar de koran is slechts een van de drie geschreven bronnen van het doctrinaire geloof en de uitoefening van de islam. Er zijn veel *hadith* – de als authentiek beschouwde maar in feite grotendeels verzonnen anekdoten over het leven van de profeet – waarin voor afvalligen de doodstraf wordt geëist. En alle belangrijke stromingen binnen de islamitische jurisprudentie zijn het in deze met elkaar eens. Er zijn islamitische geleerden geweest die hebben tegengesproken dat afvalligen gedood zouden moeten worden, maar als ik het goed heb begrepen – en ik moet bekennen dat ik geen kenner op dit gebied ben – zijn deze geleerden beslist in de minderheid.

We moeten natuurlijk ook oppassen dat we de islam niet gelijkstellen aan de moslims. Niet alle katholieken weigeren voorbehoedsmiddelen toe te passen – integen-

deel zelfs, als we de geboortecijfers van Spanje en Italië mogen geloven. Zo ook zouden de meeste moslims er niet aan denken om eigenhandig een afvallige te doden; aan de andere kant: zolang er nog mensen zijn die dat wél doen, zullen de meeste moslims – en zelfs de overgrote meerderheid van hen – zich niet snel openlijk uitspreken tegen dit soort daden, om zowel doctrinaire als praktische redenen. Het verdedigen van geloofsafval is op zichzelf afvalligheid. Dat is de wijze waarop het totalitarisme de ziel van de mens bewerkt: via de angst voor besmettende associatie.

Het is beschamend dat ik me nog altijd geamuseerd herinner hoe een beroemde schrijver reageerde toen de fatwa over Rushdie werd afgeroepen – namelijk dat het een wel héél harde literaire kritiek betrof

De verontwaardiging over de aanval op Jami zal in de islamitische landen dan ook nogal lauw zijn in vergelijking tot bijvoorbeeld de woede waarmee daar onlangs nog de ridderorde voor Salman Rushdie werd begroet. Ik heb zo mijn bedenkingen over de heer Rushdie, als schrijver, denker en persoon; maar het is wel beschamend dat ik me nog altijd geamuseerd herinner hoe een vooraanstaande schrijver reageerde op de fatwa die door wijlen ayatollah Khomeini over Rushdie werd afgeroepen – namelijk dat dit een wel héél harde vorm van literaire kritiek was.

In veel delen van de wereld toonden moslims zich verontwaardigd over het feit dat hier een man was geridderd die, middels een onleesbaar (en zonder enige twijfel ook ongelezen) boek hun gevoelens had gekwetst, alsof die gevoelens – hoe irrationeel, of intellectueel dan wel moreel onoprecht ook – een bepalende invloed op het beleid van anderen zouden moeten hebben. Nog alarmerender was de reactie van Lord Ahmed, een gemeenteraadslid en zakenman die door Tony Blair – zelf nooit te beroerd om zijn politiek correcte lafheid te tonen – in het Hogerhuis was benoemd.

Lord Ahmed verklaarde dat Rushdie niet geridderd had mogen worden, omdat hij 'bloed aan zijn handen had'. Zoals ik al eerder opmerkte, heb ik zo mijn bedenkingen over Rushdie; maar te zeggen dat er bloed aan zijn handen

De Britse schrijver en psychiater **THEODORE DALRYMPLE** (1949) werkte in een ziekenhuis en een gevangenis in een Engelse achterstandswijk. Hij publiceerde onder meer de boeken *Leven aan de onderkant* en *Drugs*.

Naar aanleiding van de mishandeling van Ehsan Jami denkt Theodore Dalrymple terug aan de zaak-Rushdie, waarbij moslims zich destijds, en ook onlangs weer, gekwetst voelden en woedend waren. Maar woede is een tamelijk ongereede emotie – en niet iets om je zomaar bij neer te leggen.

kleeft, is groteske laster. Het is zeker zo dat zijn boek door *agents provocateurs* als alibi is gebruikt om rellen op te stoken waarbij doden zijn gevallen; maar het was en is niet de schuld van Rushdie als mensen zich op kinderachtige, primitieve en stompzinige wijze gedragen. Wat Lord Ahmed in feite zei, was dat moslims die aan dit soort rellen plegen deel te nemen, niet helemaal menselijk zijn en geen verantwoordelijkheid dragen voor hun daden.

UITERAARD BEPERKT DE gewoonte om de verantwoordelijkheid voor bepaalde daden bij de verkeerde te leggen, zich niet tot moslims – het gaat hier om een algemeen menselijke neiging, die alleen door menselijke inspanningen gecorrigeerd kan worden. Zo zag ik deze week een nieuwsbericht over een motorrijder die was doodgeschoten terwijl hij in Groot-Brittannië op de snelweg reed. Een agente verklaarde dat de politie het incident als een moord beschouwde, en niet als een geval van 'road rage' ofwel woede in het verkeer, een verklaring die getuigde van een aanzienlijke mate van morele verwarring.

Stel dat de man zou zijn doodgeschoten door een automobilist die zich had geërgerd aan het rijgedrag van de motorrijder, bijvoorbeeld dat de motorrijder de (latere) moordenaar had afgesneden. Ik neem aan dat dat een geval van 'woede in het verkeer' zou zijn geweest. Maar zou het feit dat de moordenaar zo kwaad was geworden iets aan die moord afdoen? Zou het zelfs een verzachtende omstandigheid zijn? Is het in een beschaafde samenleving niet de plicht van eenieder om terughoudend te zijn in het uiten van zijn woede, of van welke passie dan ook, althans voor zover de ongebreidelde uiting ervan anderen kan schaden?

Diep in ons hart weten we natuurlijk als we eerlijk zijn allemaal – of zouden dat moeten weten – dat woede een emotie is die niet helemaal zonder genoeg is. Wreed, gewelddadig en vandalistisch gedrag is helaas een grote bron van genot voor de mens, als hij zich ervan kan overtuigen dat hij dit alles om de juiste, of om zo juist mogelijke, redenen doet. En helaas appelleert een belangrijke stroming binnen de islam aan dit onnoemlijk lage instinct van de menselijke aard (een aard die gelukkig ook over instrumenten beschikt om dat instinct te herkennen en te beheersen). De islam staat niet alleen in het appelleren aan dit instinct; maar dat neemt niet weg dat het er is.

NASCHRIFT: In de strijd tegen terrorisme van het soort dat bijna leidde tot een explosie op de luchthaven van Glasgow, mogen de werknemers van de ziekenhuizen in die stad voortaan niet meer tijdens de ramadan in hun kantoren eten, om te voorkomen dat moslims worden beledigd. Ook de snackautomaten worden tijdens de islamitische heilige maand verwijderd.

In het debat rond zijn geloofsafval werd Ehsan Jami vanuit de PvdA te verstaan gegeven dat hij zijn toon moet matigen. Joost Zwagerman gaat nog eens te rade bij Karel van het Reve en Rudy Kousbroek, twee bijzonder luidruchtige essayisten die eerder woordelijk schreven wat Jami heeft gezegd, maar dan over het christendom: 'Onder de mensen vindt de God van joden en christenen alleen zijn evenknie in figuren van het soort Idi Amin.'

door JOOST ZWAGERMAN

De ongelofelijke slechtheid van God en Allah

JOOST ZWAGERMAN (Alkmaar, 1963) is schrijver en publicist. Met de romans *Gimmick!* (1989), *Vals licht* (1991) en *De buitenvrouw* (1994) bereikte hij een groot leespubliek. Tot zijn recentere publicaties behoren bundels gedichten (*Tot hier en zelfs verder*, 2005) en reisessays (*Transito*, 2006). Zijn werk verschijnt bij De Arbeiderspers.

PVDA-RAADSLID EHSAN JAMI uit Leidschendam gelooft niet meer in Allah, en hij zegt dit ook hardop. Om die reden werd hij recent gemolesteerd en ontving hij doodsb bedreigingen. Waar je op kon wachten, was het getut-tut-tut van types die het heel links en progressief van zichzelf vinden als zij beweren dat Jami zijn toon wat moet matigen en dat hij wel 'erg luidruchtig' van zijn geloof afvalt. Vanzelfsprekend keuren die types die kennelijke luidruchtigheid niet goed.

Hoe luidruchtig is Jami eigenlijk? In een interview in *Trouw* zegt hij dat zijn eertijdse bewondering voor Mohammed is omgeslagen 'in een diepe minachting'. Verder noemt hij Allah 'een wrede, onderdrukkende, tirannieke God'. En: "Als Mohammed nu zou leven, zou je hem met Osama bin Laden of Saddam Hoessein kunnen vergelijken." Vooral die laatste uitspraak wordt door tut-tut-tut-types erg luidruchtig gevonden. Maar is dit wel zo luidruchtig? En als het luidruchtig zou zijn, waarom mag Jami die luidruchtigheid dan niet verspreiden, en anderen weer wél wanneer het niet om de islam maar om de god van het christendom gaat?

Twee bijzonder luidruchtige Nederlandse essayisten schreven bijna woordelijk hetzelfde als wat Jami beweerde in het interview in *Trouw*.

In de jaren tachtig publiceerde Karel van het Reve het geruchtmakende essay *De ongelofelijke slechtheid van het opperwezen*. Van het Reve hekelde daarin de wreedheid van god, en hij concludeerde onder meer: "Onder de mensen vindt de God van joden en christenen alleen zijn evenknie in figuren van het soort Idi Amin: hij wil voortdurend opgehemeld worden, hij haalt voortdurend gruwelijke schurkenstreken uit." Over het bidden door gelovigen zegt Van het Reve dat het een soort smeken om genade is: "Door bidden en smeken proberen zij hun God ertoe te brengen allerlei gruwelijke dingen niet te doen."

Karel van het Reve ontving voor zijn oeuvre de hoogste staatsprijs der Nederlandse letterkunde: de P.C. Hooftprijs. Vóór en na die bekroning is er nooit iemand geweest die hem luidruchtigheid verweet of die hem sommeerde zijn toon te matigen, laat staan dat hij vanwege genoemd essay in elkaar is geslagen of met de dood is bedreigd.

Bekritiseer je het christendom, zoals Ronald Plasterk dat heeft gedaan, dan maakt dat binnen de PvdA niet uit voor je kansen op een ministerschap. Bekritiseer je de islam, dan staat de partijleider op om je te verwijten dat je gelovigen kwetst. Zo gaat dat in die partij

Een andere P.C. Hooftlaureaat is Rudy Kousbroek. In de essaybundel *Hoger horing* (1997) schreef Kousbroek over de god van de christenen onder meer dat Hij zich, zo blijkt uit de bijbel, op gezette tijden kwaad maakt over spot en kritiek. "Het ontbreekt niet aan verhalen waarin God (...) rotsblokken laat vallen, overstromingen en besmettelijke ziekten stuurt, vulkanen laat uitbarsten en mijnen laat instorten teneinde de schuldigen (en, zoals gewoonlijk, vele onschuldigen) te treffen. Maar desondanks zijn er altijd ijverars die staan te popelen om Gods vijanden uit Diens naam en in Diens plaats nog eens een trap na te geven (...). Wat opnieuw opvalt, is dat ook tirannen en dictators zulke onbezoldigde helpers aantrekken."

Het is opmerkelijk dat Ehsan Jami door figuren die zichzelf links noemen wordt gekapitteld vanwege het soort uitspraken dat ook door twee van onze meest bewonderde en gerespecteerde essayisten is ge-

daan. Sterker: het lijkt wel alsof Jami zich goed had ingelezen en zijn Kousbroek en Van het Reve kende voordat hij het interview in *Trouw* gaf.

Nadat hij op straat was gemolesteerd, bleef het in kringen van de PvdA erg lang stil. Pas na bijna een week zei partijleider Wouter Bos er iets over. Hij benadrukte Jami's recht op geloofsafval, maar hij

distantieerde zich van de manier waarop Jami die afvalligheid verwoordde. Bos adviseerde Jami een voorbeeld te nemen aan de methoden van, onder anderen, Marcouch, Albayrak en Arib, die hij 'vele malen effectiever' noemde. En: "Ehsan is meer dan welkom (in de PvdA, JZ). Maar de PvdA zal zich niet achter een comité [op]stellen dat denkt dat de manier om dat doel te bereiken bestaat uit het beledigen of kwetsen van mensen vanwege hun geloof."

Toen Karel van het Reve midden jaren tachtig zijn essay over de ongelofelijke slechtheid van het opperwezen publiceerde, waren er tal van lezers die gekwetst reageerden, in ingezonden brieven en in debatten die over het essay werden gevoerd. Als je met terugwerkende kracht, en door de bril van Wouter Bos, naar Van het Reve's essay kijkt, is ook dit essay niet 'effectief', omdat mensen erdoor werden gekwetst. Kennelijk mag je van de PvdA alleen van je geloof vallen als anderen door

die afvalligheid niet gekwetst raken. Dan krijgen moslims het nog bijzonder moeilijk, want afvalligheid is voor hen sowieso een taboe – tegenover een afvallige moslim is alles toegestaan om hem voor die afvalligheid te straffen.

Door juist de mogelijke gekwettheid van moslims belangrijker te vinden dan het principiële recht op vrije meningsuiting van de afvallige Ehsan Jami, houdt de PvdA zich nolens volens in de knellende greep van één bepaald geloof, de islam. Want wees eerlijk, hebben we Wouter Bos ooit horen protesteren tegen de uitspraak van Ronald Plasterk, in het boek *Leven zonder God*, over het samengaan van religie en wetenschap? Plasterk memoreerde onder meer een katholieke professor uit zijn jeugd, die de evolutie een wetenschappelijke waarheid noemde en de schepping een religieuze waarheid. Plasterk noemde dit kletsboek, en hij noemde de aanhangers van *intelligent design* 'infantiel'. Die uitspraak resulteerde in een groot aantal brieven van lezers die zich in hun geloof gekwetst voelden. Maar die forse uitspraken over de kennelijke infantiliteit van gelovigen verhinderden niet dat Plasterk voor de Partij van de Arbeid minister van Onderwijs werd.

Zo gaan die zaken bij de PvdA. Bekritiseer je het christendom en zijn gelovigen, dan maakt dat binnen die partij niet uit voor je kansen voor een minister- of staatssecretarisschap. Bekritiseer je de islam en zijn gelovigen, dan staat de partijleider op om je te verwijten dat je gelovigen kwetst en dat je je toon beter kunt matigen. Als ex-moslim mag je binnen de PvdA dus stukken minder dan als ex-katholiek of ex-protestant.

Ehsan Jami mag zich dan bevrijd voelen van de islam, de partij waartoe hij behoort, lijkt ernaar te streven zich door diezelfde islam te laten gijzelen.

door PAUL CLITEUR

Het gaat niet om de toon maar om de terreur

Na de mishandeling van PvdA-raadslid Ehsan Jami relativeerde Wouter Bos het recht van zijn partijgenoot om zijn opvattingen uit te dragen: 'Op het moment dat Jami, of de mensen om hem heen, dat recht gelijkstellen aan het beledigen van moslims of hun geloof, heb ik geen enkele behoefte me daar als partij achter te stellen.' Het commentaar van Bos is kenmerkend voor het debat over radicaal-islamitische gewelddaden en bedreigingen – steevast wordt verwezen naar 'beledigende' of 'kwetsende' uitlatingen die de slachtoffers van dat geweld zouden hebben gedaan. Volgens Paul Cliteur wordt daarmee de aandacht voor de oorzaken van religieus geweld verdreven door vragen over de 'toon' van de critici. Een essay over straatschenderij en terrorisme, en over de hardnekkige mythe van de toonhoogte.

PAUL CLITEUR is hoogleraar Encyclopedie van de rechtswetenschap aan de Universiteit Leiden. Dit voorjaar verscheen zijn boek *Moreel Esperanto: naar een autonome ethiek* (De Arbeiderspers).

IN ZIJN VOORTREFFELIJKE artikel over terrorisme in *Opinio 19* ('Sluipende ontwrichting'), wijst de Nederlandse terrorisme-deskundige Uri Rosenthal op twee vormen van nieuw terrorisme. Allereerst gaat het vaak om catastrofale acties waarbij zoveel mogelijk onschuldige slachtoffers worden gemaakt (11 september, Madrid, Londen). Ten tweede gaat het om opzichtig, wreed geweld tegen prominente personen. Ter illustratie wijst Rosenthal op de onthoofding van de Amerikaanse journalist Daniel Pearl, op 2 februari 2002,¹ en op de gruwelijke moord op Theo van Gogh, op 2 november 2004.²

Ik wil het hier vooral hebben over de tweede vorm: geweld tegen personen of het dreigen daarmee. Het geval van Ayaan Hirsi Ali is natuurlijk het bekendst, omdat zij na haar vertrek uit Nederland een internationale ster is geworden. Maar intimidaties, grotere en kleinere, komen met grote regelmaat voor.

In oktober 2005 zag de 21-jarige Hasna El Maroudi zich genoodzaakt haar column in *NRC Handelsblad* te beëindigen. El Maroudi, zelf Arabier, had naar het oordeel van woedende Berbers te harde woorden geschreven over de Berbercultuur. De columnist kreeg honderden bedreigingen via e-mail, en ze werd ook direct op straat bedreigd.³

Ook de kunstenaar Rachid Ben Ali werd op straat bedreigd, in januari 2005.⁴ Ben Ali wilde met zijn kunstwerken, die werden geëxposeerd in het Cobra-museum in Amstelveen, een discussie aangaan over de islam. Wethouder Aboutaleb regelde persoonsbewaking voor hem.

Van recenter datum is dat de schrijfster Naima El Bezaz zó intimiderend werd bedreigd dat zij de openbaarheid wilde mijden en zelfs niet op het Boekenbal wilde verschijnen (wat uiteindelijk toch wel gebeurde).⁵

Voordat Theo van Gogh werd vermoord,

werden bedreigingen enigszins gebagatelliseerd; degenen die erover klaagden, werd voorgehouden dat zij niet moesten overdrijven of dat ze een beetje *Zivilcourage* moesten tonen. Maar dat geluid is om begrijpelijke redenen verstomd. Wat merkwaardig genoeg wél is gebeven, is de grote verlegenheid van de Nederlandse samenleving en met name de bestuurlijke en culturele elite met het onderwerp. Noch de overheid noch de culturele elite lijken er goed raad mee te weten. Tegenwoordig wordt het verschijnsel wel onderkend, maar het geweld en de agressie waarmee sommige mensen worden geconfronteerd, worden ‘verklaard’ vanuit het eigen gedrag van die mensen. Zij zouden het geweld als het ware zelf hebben opgeroepen, door de toon en de wijze waarop zij columns hebben geschreven of films of schilderijen hebben gemaakt – het geweld is eigenlijk ‘hun eigen schuld’.

Als dit waar zou zijn, dan zouden we alleen door die columns *niet* te schrijven, die films *niet* uit te zenden en die schilderijen *niet* te maken, het terrorismeprobleem of het probleem van het kleinere maar intimiderende geweld kunnen beteugelen. Dat is een optimistische gedachte. Maar het is zeer de vraag is of het waar is.

LAAT IK PROBEREN het nieuwe terrorisme waarvan Rosenthal gewag maakt, in een breder kader te plaatsen. Het hedendaagse terrorisme heeft specifieke eigenaardigheden die het onderscheidt van oudere en bekende vormen van terrorisme. We kennen het terrorisme dat gericht is op het realiseren van een eigen staat of op een afscheiding van het nationale staatsverband.⁶ We kennen ook het terrorisme dat seculier van aard is en zich richt op politiek-ideologische doelstellingen, zoals dat van de RAF. Deze twee vormen van terrorisme zijn voor westerse mensen in zekere zin verklaarbaar, want zij appelleren aan typisch westerse preoccupaties. In het eerste geval gaat het bijvoorbeeld om de controle over een stuk territorium die men met geweld wil afdwingen. In het tweede geval gaat het om het met gewelddadige middelen realiseren van sociale gelijkheid. Maar in het nieuwe terrorisme gaat het om iets wat voor veel westerse commentatoren en mensen die van die commentaren kennisnemen eigenlijk ‘onbegrijpelijk’ is: het realiseren van een religieuze utopie en het intimideren van mensen die daar kritische kanttekeningen bij plaatsen.

Wat wereldwijd in opkomst is, is een gewelddadige politiek-religieuze ideologie die wel wordt aangeduid als ‘islamisme’ en die geweld niet schuwt. Dat ‘islamisme’ is dus niet identiek aan ‘de islam’, maar het ontleent wel zijn inspiratiebronnen aan heilige teksten en onderdelen van de heilige traditie.⁷ Het zijn die bronnen waarop jongeren zich oriënteren. Het islamisme keert zich tegen de scheiding van kerk en staat, tegen homoseksualiteit, tegen een vrijzinnige omgang met religie, tegen afvalligheid (apostasie), tegen religiekritiek, ja tegen het hele moderne leven.

Nu is dit voor de westerse wereld onbegrijpelijk *geworden*, maar het is niet altijd onbegrijpelijk geweest. Ook in Europa hebben zich chiliastische en apocalyptische bewegingen gemanifesteerd.⁸ Dezelfde intolerante houding die we ten aanzien van afvalligheid en religiekritiek bij Bilal L. (veroordeeld voor het bedreigen van Wilders en in de gevangenis ronselen voor de jihad), Jason W. (die op 10 novem-

ber 2004 een handgranaat naar de politie gooide), Mohammed B. (de moordenaar van Theo van Gogh) en vele kleinere geweldsplegers aantreffen, treffen we ook in Europa aan in de tijd dat de Inquisitie mensen om religieuze redenen veroordeelde en liet executeren.⁹ Maar omdat westerse samenlevingen – ondanks alle schijn van het tegendeel – zo sterk zijn gesecculariseerd, is men dit ‘vergeten’. De Tachtigjarige Oorlog, de Dertigjarige Oorlog, de strijd tussen Arminianen en Gomaristen – het is natuurlijk allemaal wel te vinden in de geschiedenisboeken, maar die geschiedenis hebben de hedendaagse gesecculariseerde lezers niet geïnternaliseerd in de zin dat zij zich werkelijk kunnen voorstellen hoe belangrijk religie enkele honderden jaren geleden was in het leven van mensen. Paradoxaal genoeg geven veel mensen aan zich dat wél te kunnen voorstellen met betrekking tot nieuwe Nederlanders, tot de immigranten en hun kinderen uit de islamitische wereld. Voor deze mensen, zo wordt dan gezegd, is religie zó belangrijk dat men hen niet ‘tot in het diepst van hun ziel’ moet beledigen, zoals bijvoorbeeld de vermoorde Van Gogh zou hebben gedaan. Maar wanneer we dan nader ingaan op wat volgens deze mensen de *homo religiosus* drijft, dan blijkt al snel dat zij zich totaal niet kunnen inleven in het wereldbeeld van Bilal L., Jason W., Mohammed B., Samir A. en de vele anonieme internetbedreigers. Aan hen worden allerlei opvattingen toegedicht die helemaal niet kenmerkend zijn voor het wereldbeeld van religieuze terroristen en kleinere geweldplegers, maar eerder voor het wereldbeeld van volledig gesecculariseerde Nederlanders of gelovigen wier overtuiging tot een vorm van vrijzinnigheid is verdampt en die nauwelijks van een volledige secularisatie valt te onderscheiden.

Kenmerkend voor de hedendaagse gesecculariseerde wereld is een sterk individualistische oriëntatie. Men mag daarom als

Mohammed B. tegen de moeder van Theo van Gogh: ‘Het hele verhaal dat ik mij beledigd zou voelen (...), dat is allemaal niet waar. Ik heb gehandeld uit geloof (...), ik heb uit overtuiging gehandeld, en niet omdat ik uw zoon haat omdat hij mij heeft beledigd als Marokkaan. Ik heb mij nooit beledigd gevoeld’

‘persoon’ niet worden beledigd. Daarom denken veel mensen ook dat L., W. en Mohammed B. als individuen zijn beledigd door het kwetsende karakter van de kritiek op hun godsdienst of door een onheuse behandeling door de Nederlandse samenleving, die hen op het pad van gewelddadig verzet heeft gebracht. Het is de ‘toon’ van de kwetsers geweest die verkeerd was. Volgens veel mensen was de moord op Van Gogh een bevestiging van de stelling dat terroristen scherp reageren op ‘beledigen’. Niemand kon zó scherp beledigen als Theo van Gogh. En Van Gogh werd vermoord. *Dus* werd hij vermoord vanwege die beledigingen, zo denken veel mensen. En aangezien men zelden kritische vragen bij dit veronderstelde causale verband stelt, leidde de moord op Van Gogh dus niet tot een diepgaand debat over de wereldbeschouwing van de moordenaar, maar over de grenzen van het ‘kwetsen’ en ‘beledigen’. Kortom, de focus verschoof van Mohammed naar Theo. Hoe had Theo zo onfatsoenlijk kunnen zijn? Had hij niet al eerder tot de orde geroepen moeten worden?

Daarbij ging men volledig voorbij aan wat de moordenaar zelf in een toelichting op zijn motieven naar voren had gebracht. Tegen de moeder van het slachtoffer zei hij op 25 juli 2005, tijdens de terechtzitting: “Dus het hele verhaal van dat ik mij beledigd zou voelen als Marokkaan of omdat hij mij geitenneuker zou hebben genoemd, dat is allemaal niet waar. Ik heb gehandeld uit geloof. En ik heb zelfs aangegeven dat als het mijn vader was geweest of broertje, ik precies hetzelfde had gedaan. Dus u kunt mij echt niet verdenken van enige sentimentaliteit.”¹⁰ Ook zei hij bij deze zelfde gelegenheid: “Wat ik wel wil dat u weet, is dat ik uit overtuiging heb gehandeld en niet omdat ik uw zoon haat omdat hij een Nederlander is of omdat hij mij heeft beledigd als Marokkaan. Ik heb mij

nooit beledigd gevoeld.”

Deze zinnen zijn, voorzover mij bekend, door geen enkele commentator serieus genomen. En dat is ook niet zo vreemd. Dat een religieus terrorist het – zoals Mohammed B. het zo onverbloemd heeft verwoord – als zijn religieuze plicht kan zien iemand te straffen voor godslastering wanneer de staat in gebreke blijft, is voor hedendaagse gesecculariseerde Nederlanders net zo onbegrijpelijk geworden als Abraham die zijn zoon wil doden als hij een stem uit de hemel hoort (Genesis 22: 1-13) of Jeftha die zijn dochter offert omdat hij dat aan God heeft beloofd (Richteren 11:38). En de Nederlandse overheid blijft ook Oost-Indisch doof voor al die verklaringen waarin religieuze terroristen verklaren wat hen beweegt. En zo blijft men maar herhalen dat ‘beledigen’ en ‘kwetsen’ de directe aanleiding zijn geweest voor die moord. Het islamisme als politiek-religieuze ideologie blijft daarbij een gesloten boek.

Dat was overigens niet alleen zo ten tijde van de moord op Theo van Gogh; het is tegenwoordig nog precies hetzelfde. Het volgende voorbeeld is ontleend aan de actualiteit.

Op zaterdag 4 augustus 2007 werd PvdA-raadslid Ehsan Jami, oprichter van een comité voor ex-moslims, op straat in elkaar geslagen. Volgens Jami waren de daders een Somaliër en twee Marokkanen. Hij hoorde hen roepen: “Hé, kankergozer, wat zit jij nou te lullen over de islam?” Jami was ondanks de bedreigingen aan het adres van Hirsi Ali en de moord op Van Gogh noch door de lokale noch door de nationale autoriteiten in een beveiligingsregime opgenomen, hoewel toch algemeen bekend was dat hij met enkele anderen in september 2007 een comité van ex-moslims zou presenteren. Naar het oordeel van experts op het gebied van afvalligheid, zoals de Nederlandse journalist Michiel Hegener¹¹ en de islamdeskundige Ibn Warraq¹², rust op afvalligheid in de islamitische wereld een groot taboe.¹³

Mensen die de boeken van deze experts niet hebben gelezen, hadden in de krant wel kunnen lezen over Abdul Rahman.¹⁴ Tegen Abdul Rahman werd begin 2006 in Afghanistan de doodstraf geëist omdat hij van de islam naar het christendom was overgegaan. De 41-jarige man dreigde ter dood te worden veroordeeld door een sharia-rechtbank. Er werd internationaal geprotesteerd tegen deze vorm van rechtspraak. De president van Afghanistan zat met de zaak in zijn maag en verklaarde dat de doodstraf, als die zou worden opgelegd, niet ten uitvoer zou worden gebracht. De Afghaanse rechter verwees de zaak vervolgens terug naar het Openbaar Ministerie, vanwege ‘vormfouten’ die zouden zijn gemaakt door de aanklagers. Dit leek uitkomst te bieden voor Rahman, maar op 27 maart 2006 gingen meer dan duizend Afghanen in de noordelijke stad Mazar-e-Sharif de straat op om te protesteren tegen de mogelijke vrijlating van Rahman. Let wel: er werd dus niet vóór zijn vrijlating geprotesteerd, maar tégen. Uiteindelijk bood asiel in het buitenland uitkomst voor zijn precaire situatie.

Dit alles zou voldoende redenen moeten zijn om te beseffen dat radicale jongeren – geïnspireerd door een land als Afghanistan – zich keren tegen geloofsafval als zodanig. Dat is echter voor de westerse media en burgers in Europa zó onbegrijpelijk dat men de oorzaak van het geweld tegen Jami

– net als dat tegen Van Gogh en Hirsi Ali indertijd, of tegen Salman Rushdie nog eerder – blijft zoeken in de toon en bewoordingen waarop hij zijn opvattingen naar buiten brengt.

Het verklaren van geweld vanuit wat men het ‘kwetsen’ en ‘beledigen’ door de slachtoffers van het geweld noemt, begint eigenlijk al bij de verslaglegging in de kranten. Zo staat in *nrc.next* dat de bedreigingen aan het adres van Jami begonnen ‘na publicatie van een interview in *Trouw* waarin Jami de profeet Mohammed een “crimineel” en een “verschrikkelijke man” noemde, die te “vergelijken” was met Osama bin Laden of Saddam Hussein. Eerder al had Jami gezegd dat er bepalingen in de koran staan die “achterlijk” zijn.¹⁵

Voor de Nederlandse krantenlezer wordt de mishandeling van Jami daarmee enigszins ‘begrijpelijk’. Een profeet een ‘crimineel’ noemen of een ‘verschrikkelijke man’, is dat niet een vorm van schelden? Het roept herinneringen op aan een uitspraak van Hirsi Ali, waarin zij de profeet als ‘tiranniek’ en ‘pervers’ omschreef.¹⁶ Wat kan de zin van dergelijke uitspraken zijn? Ook het woord ‘achterlijk’ is bijzonder beladen geraakt, omdat het herinnert aan een uitspraak van Pim Fortuyn. Door het eindeloos herhalen van de uitspraken van deze mensen in de media worden de geesten rijp gemaakt voor de opvatting dat we niet zozeer met een probleem van religieus terrorisme door radicaliserende jongeren te maken hebben, maar met het verbaal terrorisme van een onfatsoenlijke intelligentsia. Vandaar is het nog maar een kleine stap naar de stelling dat wie kaatst, de bal moet verwachten, en dat verbale woestelingen dus niet verbaasd moeten zijn dat zij fysiek geweld uitlokken.

In *nrc.next* had natuurlijk moeten staan dat de bedreigingen aan het adres van Jami begonnen ‘na publicatie van een interview in *Trouw* waarin hij had aangegeven dat er in de islamitische wereld een taboe op afvalligheid rust en dat hij voornemens was in Nederland een comité voor ex-moslims op te richten’. Maar dat staat er niet. Dit heeft te maken met het feit dat journalisten – net als het grote publiek en vooral de culturele elite – in de ban zijn van de mythe dat het beledigen de radicalisering in de hand werkt: de gedachte dat geweld een reactie is op geestelijke wonden die zijn geslagen door agressieve schrijvers.

Deze theorie heeft zich diep geworteld in de Nederlandse samenleving. Zij wordt drie keer per week in drie verschillende publicaties (*NRC Handelsblad*, *Trouw* en *HP/De Tijd*) in min of meer identieke bewoordingen herhaald door J.A.A. van Doorn. De theorie vindt ook aanhang in de hoogste regionen van de Nederlandse samenleving. In december 2004 sprak de koningin in haar traditionele kersttoespraak de volgende zin uit: “Extremisme, in woord en daad, splijt de gemeenschap.” Ook daarin zou men kunnen lezen dat kwetsen en beledigen een vorm van ‘extremisme’ is.

Nu spreekt het voor zich dat iedere verstandige criticus van een sociaal kwaad zal vermijden ‘onnodig’ te provoceren of te kwetsen. Als hij al kwetst, dan kan dat twee redenen hebben. De eerste reden: hij doet het onbedoeld, maar het gebeurt omdat hij zich niet realiseert hoe gevoelig iets aankomt (merk trouwens op hoe vaak ‘beledigende’ passages uit interviews afkomstig zijn). De tweede reden kan zijn dat de criticus zich wel realiseert dat een ander zich beledigd zal voelen door hetgeen hij

Als religieus geweld zou worden uitgelokt door beledigingen, dan zouden we alleen door die columns *niet* te schrijven en die films *niet* uit te zenden het terrorismeprobleem kunnen beteugelen. Een optimistische gedachte, maar het is de vraag of dat waar is

naar voren brengt, maar dat hij dat toch verantwoord acht omdat er een hoger doel mee wordt gediend. Dat laatste is vaak de houding van sociale hervormers die controversiële zaken op de agenda zetten, maar soms ook van wetenschappers. Darwin worstelde met het publiceren van zijn theorie omdat hij zich realiseerde dat velen in hun religieuze overtuiging zouden worden gekwetst (ook zijn eigen vrouw). Toch publiceerde hij zijn boek, omdat hij meende dat de ontwikkeling van de biologie (het hogere doel) daarmee gediend zou zijn.

Het is dus een onjuiste en eigenlijk ook malicieuze aantijging te beweren dat wanneer een groep zich als ‘gekwetst’ opstelt als gevolg van uitlatingen van een andere groep, deze laatste groep geen ander doel zou hebben dan het kwetsen van de eerste groep.

Het ergste daarbij is overigens niet de genoemde boosaardigheid, maar de fatale uitwerking ervan op het antiterrorismebeleid. Het koesteren van de mythe van de gekwetste gevoelens als oorzaak van radicalisering staat een adequaat begrip van de oorzaken van religieus terrorisme en religieus gemotiveerd geweld in de weg. Zolang die mythe wordt gekoesterd, zal een effectief beleid ter bestrijding van het geweld uitblijven.

Wat bewoog Bilal L. om Geert Wilders te bedreigen? Het grote publiek denkt: L. was beledigd door de extremistische uitspraken van Wilders, en het is dus enigszins begrijpelijk dat zo’n jongen zich in het nauw gedreven voelde. Extremisme roept tenslotte extremisme op. En omdat Wilders al een waslijst van extremistische uitspraken op zijn naam heeft staan, voelt *NRC Handelsblad*, *nrc.next* of een andere krant zich niet meer geroepen om deze uitspraken nog even te herhalen, want we weten *sowieso* al dat ze de oorzaak zijn voor zijn precaire situatie. Bij een nieuwkomer

als Jami moeten die uitspraken echter nog even worden ingeprent, om de boodschap over te brengen dat de bedreigingen een reactie zijn op de ‘toon’ en niet op de ‘inhoud’ van wat er gezegd is.

De boodschap dat fysiek extremisme een min of meer begrijpelijke reactie is op verbaal extremisme was ook de hoofdstelling van het boek van Ian Buruma over Van Gogh, een boek dat ondanks het feit dat de schrijver al vele jaren in de Verenigde Staten woont, een typisch Nederlands boek is.¹⁷ Buruma’s boek verwoordt haarscherp de houding van de Nederlandse politieke, bestuurlijke en culturele elite ten aanzien van het religieus gemotiveerd terrorisme. Maar wat men vergeet, is dat – om maar één voorbeeld te noemen – Bilal L. ook de Amsterdamse hoerenbuurt wilde opblazen. En dat de Amsterdamse wallen nu niet bepaald een speciaal project van Wilders’ PVV zijn. Men staat er niet bij stil dat de islamisten die de straat op gingen om te protesteren tegen de vrijlating van Abdul Rahman, een verandering van geloof op zichzelf reden genoeg vinden om geweld te gebruiken. Dat heeft helemaal niets te maken met uitspraken van Abdul Rahman waarin deze ‘uit de bocht vliegt’. Hij heeft slechts die hele simpele wens om de islam in te ruilen voor het christendom.

Men vergeet ook dat B., nog altijd de bekendste religieuze terrorist van Nederland, verschillende keren heeft verklaard dat hij geen aanstoot neemt aan beledigingen, maar aan het principe van de vrijheid van meningsuiting als zodanig. Maar als zelfs de verklaringen van B., waarover in de media uitgebreid is bericht en geschreven, geen enkele indruk op het Nederlandse publiek maken omdat men liever zelf iets fantaseert dan kennis te nemen van de beweegredenen van de dader, dan kan men zich toch wel ernstige zorgen gaan maken over de *state of denial* waarin het grote publiek en de elite zich bevinden.

Ook bij de leider van de PvdA, Wouter Bos, lijken we de mythe van het beledigen weer tegen te komen. In een interview dat gewijd is aan het geweld tegen zijn partijgenoot Jami, geeft Wouter Bos aan geen moeite te hebben met geloofsafval. “Maar op het moment dat hij, of de mensen om hem heen, dat recht gelijkstellen aan het beledigen van moslims of hun geloof, heb ik geen enkele behoefte me daar als partij achter te [scharen].”¹⁸ Uit deze woorden kunnen we opmaken dat er de gegronde vrees bestaat dat ook Bos in de ban is geraakt van de mythe dat geweld wordt veroorzaakt door kwetsen en beledigen. Nog onverbloemder wordt deze mythe verwoord door Mohammed Rabbat, die in een commentaar op de kwestie-Jami schrijft: “Voor sommige critici van de islam is het makkelijker de scheldkanonnades op afstand te hanteren dan het debat met argumenten aan te gaan. Scheldkanonnades lossen geen problemen op, maar versterken wel het radicaliseringsproces onder moslims. De vicieuze cirkel van provocaties en geweld is dan rond.”¹⁹

Hierin kan men twee punten onderkennen. Allereerst valt op dat één enkele uitspraak die iemand zich misschien eens heeft laten ontvallen, wordt opgevoerd als ‘scheldkanonnades’ (meervoud). Het tweede dat naar voren komt, is dat die vermeende scheldkanonnades het radicaliseringsproces onder moslims zouden verklaren. Dat is uiterst onwaarschijnlijk, omdat er niemand is die ‘scheldkanonnades’ uit. De enige die zich daaraan zou hebben overgegeven, is al lange tijd geleden vermoord, en sindsdien is het op dat front muistil. Niettemin wordt de mythe van de scheldkanonnades ijverig gekoesterd. Dat blijkt ook uit het vervolg van wat Wouter Bos in het eerder genoemde interview zegt: “De methoden van Aboutaleb, Marcouch, Albayrak en Arib, maar ook van Asscher, Koole, Bos en Terstall om hetzelfde te bepleiten, zijn vele malen effectiever.” Zijn deze felicitaties van Bos aan zijn partijgenoten (en zichzelf) niet wat voorbarig?

Het probleem lijkt het volgende te zijn: op het moment dat radicale jongeren of jihadisten worden geconfronteerd met kritiek die zij totaal niet als bedreigend ervaren, laten zij niets van zich horen. Worden zij daarentegen geconfronteerd met een aanpak die bij hen een gevoelige snaar raakt, dan reageren zij met geweld. Het feit dat er op de methoden van sommige van de genoemde politici helemaal niet wordt gereageerd, heeft niet te maken met het ‘fatsoenlijke karakter’ van hun interventies, maar met het feit dat ook maar niemand iets van die interventies heeft gemerkt, ook de tot jihadisme geneigde jongeren zelf niet. Men kan bijvoorbeeld niet zeggen dat mevrouw Arib de schrik van radicale jongeren is. Zij kennen haar niet eens. Ook het grote publiek had waarschijnlijk nog nooit van mevrouw Arib gehoord. Zij werd pas bekend toen Geert Wilders aan de orde stelde dat zij een dubbel paspoort had.

Op het moment dat radicalen en jihadisten merken dat een beleid wordt gevoerd dat impact op hun leven heeft, ontstaat vanzelf een terroristische belangstelling. Die terroristische belangstelling gaat ook uit naar mensen die zich op de meest fatsoenlijke, niet-kwetende en niet-beledigende manier uitlaten. Laten we twee voorbeelden uit de kring van Bos geven om dit te illustreren.

In november 2002 kwam de Amsterdamse burgemeester Cohen met een plan

om religie (dat wil zeggen: de islam) voor de integratie te gaan gebruiken.²⁰ De gedachte achter dat plan was bij sommige schrijvers over dit onderwerp welbekend: via de 'gematigde' moslims zouden we de radicalen moeten proberen te apaiseren. En: als Geert Wilders meent dat 'gematigde' moslims niet bestaan, heeft hij ongelijk, want de gematigde islam en gematigde moslims bestaan wel degelijk. Sterker nog, het grootste deel van de moslims is 'gematigd'.

Wat Cohen hier over het hoofd ziet, is dat de 'gematigde islam' voor radicalen een net zo grote, zo niet grotere provocatie vormt dan alle verzamelde columns van Theo van Gogh bij elkaar. Het voorstel van een burgemeester, van wie de naam doet vermoeden dat hij een joodse achtergrond heeft, voor het inzetten van 'hun' zuivere godsdienst om 'ware moslims' van het rechte pad te laten afdwalen, zien zij als een ongehoorde provocatie. Daarom staat in de brief die Mohammed B. op het ontzielde lichaam van Van Gogh had vastgepind: "Wat vindt u van het feit dat er een burgemeester in Amsterdam aan het roer staat die een ideologie aanhangt waarin Joden tegen niet-Joden mogen liegen?"²¹ Zo ervaren zij dat dus: als liegen. Uiterst provocerend.

Een tweede voorbeeld van een uiterst fatsoenlijke en niet-beledigende politicus die niettemin de woede van de radicalen opwekt, is natuurlijk de door Bos genoemde wethouder Aboutaleb. In een interview uit april 2005 zei hij: "Ja, ik word bedreigd. Niet omdat ik mij beledigend over de islam of over de profeet heb uitgelaten, maar omdat ik, in een reactie op een publicatie over het boek *De weg van de moslim* – waarin staat dat homoseksuelen van vijf hoog naar beneden gegooid dienen te worden – heb gezegd dat het een oproep is tot het verrichten van een daad die in strijd is met de rechtsorde in Nederland. Zo simpel is het. Ik heb niet verwezen naar de islam, ik heb verwezen naar de wet. Ik ben wethouder, ik houd de wet. En in die wet staat, onder andere, dat het vermoorden van onze medemens niet is toegestaan."²²

Deze passage geeft aan dat de ook door mij bewonderde Aboutaleb in 2005 nog niet zoveel inzicht had in de aard van de wereldbeschouwing van het religieuze terrorisme en het islamisme waarmee hij op zo ruwe wijze werd geconfronteerd. Hij geeft zelfs letterlijk aan niet te begrijpen waarom hij wordt bedreigd. Hij heeft ten slotte de profeet niet beledigd. Hij heeft zich niet negatief uitgelaten over de islam. Nogmaals: "Ik begrijp helemaal niet waarom ik word bedreigd. Ik zou ook niet weten hoe ik nu mijn toon zou moeten matigen. Ik ben de matigheid zelve!"

De bal ligt als het ware recht voor het doel, maar Aboutaleb kan hem er toch nog niet inschoppen. Wat had hij dan wel moeten concluderen?

De conclusie die Aboutaleb hieruit had moeten trekken (en misschien privé inmiddels ook wel heeft getrokken), is dat een officieus maar hardnekkig volgehouden uitgangspunt van het Nederlandse beleid in de omgang met religieuze en etnische minderheden, in het bijzonder het beleid van zijn eigen partij, prijsgegeven moet worden. Niet de toon maar de inhoud van de bewoordingen vormen voor geradicaliseerde jongeren een steen des aanstoots. Wie expliciet kiest voor de scheiding van kerk en staat, de legitimiteit van homoseks-

sualiteit (zoals Aboutaleb deed), het gedogen van prostitutie (waartegen Bilal L. zich verzette), de vrijheid van meningsuiting (die Mohammed B. in zijn slotwoord voor de rechtbank afwijst), de vrijheid van geloof (inclusief afvalligheid of het veranderen van geloof) is fout en een potentieel voorwerp van terroristische aandacht.

Geradicaliseerde jongeren voelen zich niet in eerste instantie beledigd, gekwetst, gemarginaliseerd, economisch kansloos of gefrustreerd door 'scheldkanonnades'. Nee, ze zijn in de ban van een religieus-politieke ideologie. De arabist Leo Kwartan formuleert het vele malen beter dan prominente politici wanneer hij schrijft: "In werkelijkheid is Mohammed B. geen gek, maar een manifestatie van een kleine maar snel groeiende stroming binnen de militante islam die ervan overtuigd is dat de wereld op een Apocalyps af raast – een proces waarin de oprechte moslim niet passief kan blijven."²³ Wat Kwartan hier over B. zegt, geldt ook voor vele andere jongeren.

De confrontatie tussen het 'islamisme' en de democratische rechtsstaat is dus voor een belangrijk deel een geestelijke strijd. Het is een strijd die niet alleen met justitiële middelen kan worden gewonnen: het opsporen, vervolgen en veroordelen van religieuze terroristen. Religieuze terroristen zullen moeten worden bestreden in hun gedachtegoed. Maar daarvoor is allereerst van belang dat men erkent dat dit gedachtegoed bestaat, dat men het wil bestuderen en dat de Nederlandse elite breekt met het cultiveren van de mythe dat belediging en kwetsing de voornaamste oorzaak zouden zijn voor radicalisering.

Het is ook van belang dat de leden van de elite bereid zijn om op basis van hun opvattingen te handelen. Het is niet voldoende dat men zegt: 'O, ja hoor, vrijheid om van godsdienst te veranderen, daar ben ik voor.' Het gaat erom dat dit principe (op welke toon geuit dan ook) hoogst omstre-

Iedereen mag ervoor kiezen in stilte van geloof te veranderen, maar tot het grondrecht van de vrijheid van godsdienst behoort ook dat je zelf mag kiezen of je dat publiek wilt maken of niet. Vrijheid van godsdienst op kousenvoeten is een ernstige inbreuk op die vrijheid

Terror im Zeichen der Apokalypse, Wilhelm Fink Verlag, München 2006. In het algemeen over religie en politiek in de moderne tijd: Andresen, Karen en Stephan Burgdorff, red., *Weltmacht Religion. Wie der Glaube Politik und Gesellschaft bestimmt*, Deutsche Verlags-Anstalt, München 2007; en Burleigh, Michael, *Sacred Causes. Religion and Politics from the European Dictators to Al Qaeda*, Harper Press, Londen 2006; Burleigh, Michael, *Earthly Powers. Religion and Politics in Europe from the Enlightenment to the Great War*, Harper Perennial, Londen en Sydney 2006 (2005).

9 Zie daarover: Green, Toby, *Inquisition. The Reign of Fear*, MacMillan, Londen 2007; Bennassar, Bartolomé, *Brève Histoire de l'Inquisition: L'intolérance au service du pouvoir*, Fragile, Gavaudun 1999; Pérez, Joseph, *The Spanish Inquisition. A History*, Profile Books, Londen 2004.

10 De tekst van de verklaring die de moordenaar van Van Gogh tijdens zijn proces heeft uitgesproken, is te lezen op: <http://www.nos.nl/nosjournaal/dossiers/terreurniederland/verklaringbtekst.html>.

11 Hegener, Michiel, *Vrijheid van godsdienst*, Contact, Amsterdam/Antwerpen 2005.

12 Warraq, Ibn, red., *Leaving Islam. Apostates Speak Out*, Prometheus Books, Amherst, New York 2003.

13 Een oud boek over dit onderwerp kan men nog steeds met vrucht lezen: Zwemer, Samuel M., *The Law of Apostasy in Islam. Answering the Question Why There Are So Few Moslem Converts, and Giving Examples of Their Moral Courage and Martyrdom*, Marshall Brothers, Londen, Edinburgh en New York 1924.

14 'Christelijke Afghaan zoekt asiel', in: *Trouw*, 28 april 2006.

15 Koning, Petra de, 'Oprichter comité voor ex-moslims mishandeld', in: *nrc.next*, 6 augustus 2007.

16 Zie Hirsi Ali, Ayaan, 'Politiek schadelijk voor mijn ideaal', in: Arjan Visser, *De Tien Geboden*, Rainbow Pocketboeken, Amsterdam 2003, pp. 7-18, p. 10: "Mohammed is, gemeten naar onze westerse maatstaven, een perverse man. Een tiran." Merk trouwens op hoe de politica hier wel een cultuurrelativistisch voorbeeld maakt: 'gemeten naar onze westerse maatstaven'.

17 Buruma, Ian, *Murder in Amsterdam: The Death of Theo van Gogh and the Limits of Tolerance*, Penguin, New York 2006.

18 Sommer, Martin, 'Geloofsafval kan ook zonder te kwetsen', in: *de Volkskrant*, 10 augustus 2007.

19 Rabbat, Mohammed, 'PvdA hoeft afvalligheid niet te vieren', in: *de Volkskrant*, 10 augustus 2007.

20 Cohen, Job, *Vreemden*. Cleveringa-lezing Job Cohen, burgemeester van Amsterdam, uitgesproken op dinsdag 26 november 2002 te Leiden, in verkorte vorm gepubliceerd onder de titel 'Religie helpt bij integratie', in: *NRC Handelsblad*, 26 november 2002.

21 B., Mohammed, 'Open brief aan Hirsi Ali', in: Ermute Klein, red., *Jihad. Strijders en strijdsters voor Allah*, Byblos, Amsterdam 2005, pp. 27-33, p. 28.

22 Visser, Arjan, 'Ik ben allergisch voor onrecht', interview met Ahmed Aboutaleb, in: *Trouw*, 23 april 2005.

23 Kwartan, Leo, 'De eindstrijd nadert', in: *HP/De Tijd*, 31 december 2004, pp. 20-21.

1 Zie daarover: Lévy, Bernard-Henri, *Qui a tué Daniel Pearl?*, Parijs 2003.

2 Zie over de moord op Van Gogh: Chorus, Jutta, en Ahmet Olgun, *In Godsnaam. Het jaar van Theo van Gogh*, Contact, Antwerpen/Amsterdam 2005.

3 'De vrijheid bedreigd', in: *NRC Handelsblad*, 6 oktober 2005.

4 Kooke, Sandra, en Henny de Lange, 'Kunstenaars ontdekken de politiek' (over Rachid Ben Ali), in: *Trouw*, 10 februari 2005.

5 Zie: Zwagerman, Joost, 'Laat Naima El Bezaz niet alleen', in: *de Volkskrant*, 9 maart 2007.

6 Zie hierover: Muller, E.R., Spaaij, R.F.J. en A.G.W. Ruitenbergh (met medewerking van M. van Leeuwen, A.C. Molenaar en N. Folkers), *Trends in terrorisme*, Kluwer, Alphen aan den Rijn 2003, p.9.

7 Zie over islamisme: Husain, Ed, *The Islamist: Why I Joined Radical Islam in Britain, What I Saw Inside and Why I Left*, Penguin, Londen 2007; Laroui, Fouad, *Over het islamisme: een persoonlijke weerlegging*, De Geus, Breda 2006.

8 Zie hierover: Trimondi, Victor en Victoria, *Krieg der Religionen. Politik, Glaube und*

Volgens de arabist Hans Jansen gaat de huidige Nederlandse discussie over de koran en de radicale islam gebukt onder grote verwarring, gebrek aan feitenkennis en ook leugenachtigheid. Tijd om een aantal aspecten in deze discussie nader te beschouwen: waarom is afvalligheid in de islam zo taboe? Hoe wreed is de koran? En de bijbel? En wordt met deze oude boeken het verschil tussen toen en nu geïnterpreteerd?

De koran moet goed gelezen worden

HANS JANSEN (Amsterdam, 1942) is arabist en hoogleraar in Utrecht. Dit jaar verscheen bij De Arbeiderspers zijn boek *De historische Mohammed: de verhalen uit Medina*.

door **HANS JANSEN**

De plaats van Mohammed is binnen het systeem van de islam haast nog beschermd en hoger dan die van Jezus in het christendom. En dat terwijl Mohammed volgens de theorie van de islam een gewone menselijke profeet was, en Jezus volgens het christendom de zoon van God

DE JURISTEN VAN de islam beschouwen uittreding uit de islam en de belediging van Mohammed (570-632), de profeet van de islam, als ongeveer hetzelfde delict. Dat is lastig te begrijpen. Waarom is beschimping van Mohammed in de ogen van moslims zo'n ongewoon ernstig feit, een feit dat nauw wordt verbonden met uittreding uit de islam? Mohammed was volgens de theologie van de islam toch niet meer dan een gewoon mens, en waarom zou een gewoon mens niet bekritiseerd of beoordeeld mogen worden?

Het is ook daarom zo vreemd dat Mohammed boven alle kritiek is verheven, omdat de islam de christenen nadrukkelijk verwijt dat zij Jezus van Nazaret als de zoon van God beschouwen. Volgens de islam wil dat zeggen dat de christenen een gewoon mens hebben vergoddelijkt; en het vergoddelijken van een gewoon mens, of enig ander schepsel, is dwaasheid, daar hoeft nauwelijks over te worden gediscussieerd. Maar Mohammed buiten alle kritiek en beoordeling willen houden, dat verschilt toch nauwelijks van hem vergoddelijken?

De plaats van Mohammed is binnen het systeem van de islam haast nog beschermd en hoger dan die van Jezus in het christendom. En dat terwijl Mohammed volgens de theorie van de islam een gewone menselijke profeet was, en Jezus volgens het christendom de zoon van God.

Er is hier inderdaad sprake van een paradox. De verklaring zit hem in het systeem van de islamitische theologie. De islam heeft de onschendbaarheid en de onfeilbaarheid van Mohammed nodig, omdat Mohammed degene is die aan de moslims het woord van God, de koran, heeft doorgegeven. Als hij daarbij gelogen zou hebben, zou het hele systeem van de islam in elkaar zakken omdat het dan niet meer zeker is of de koran wel het woord van God is. Als Mohammed wel eens gelogen zou hebben, zou het onzeker zijn of hij de openbaringen die nu bekend staan als de koran inderdaad wel – zoals Mohammed zelf heeft gezegd – van God heeft ontvangen, en ze niet bijvoorbeeld zelf bedacht of overgeschreven heeft.

De islam dekt deze mogelijkheden af, ten eerste door te leren dat Mohammed niet kon lezen of schrijven. Daarmee is de mogelijkheid dat hij de koran heeft overgeschreven, uitgesloten. De tweede mogelijkheid, dat Mohammed door hem zelf verzonden teksten leugenachtig

als openbaringen heeft gepresenteerd, wordt uitgesloten door grote nadruk te leggen op de betrouwbaarheid van Mohammed. Hij heeft nooit gelogen, dus in wat hij heeft doorgegeven, te weten de koran, is inderdaad God zelf aan het woord, en niet de mens Mohammed. In dit perspectief is uittreden uit de islam een belediging van de profeet.

Uittreding wordt in de wereld van de islam anders beoordeeld dan in het Westen, of binnen de grachtengordel. Ze wordt niet beschouwd als het resultaat van onverschilligheid, als gebrek aan interesse voor God en zijn gebod, als uiting van verveling of als een gevolg van de slijtage van de opwinding die een echte godsdienst nu eenmaal met zich meebrengt.

In de visie van moslims impliceert uittreding uit de islam de beschuldiging dat Mohammed gelogen heeft toen hij de verzen van de koran aan zijn stadgenoten in Mekka en Medina als openbaringen van God aanbod. Ook telt uittreding als een belediging voor de intelligentie van wie moslim blijft, want zo iemand gelooft dan kennelijk in de praatjes van een leugenaar en is niet in staat te voorzien dat de verzen van de koran gewoon door Mohammed zelf bedacht zijn.

Wouter Bos zou graag willen dat ex-moslims die willen uittreden dat zouden doen zonder dat zij de moslims, de islam en Mohammed beledigen. Maar dat is binnen het systeem van de islam een onmogelijke eis. Elke uittreding impliceert niet alleen dat Mohammed voor leugenaar wordt uitgemaakt, maar ook dat wie in zijn profeetschap blijft geloven, een onnozele hals is. Dit impliceert een diepe belediging, die volgens moslims onvermijdelijk met een uittreding samenvalt.

Het tweede verwarrende punt zijn de wreedheden waarmee antieke heilige boeken nu eenmaal niet zuinig lijken te zijn. Ook in de bijbel worden wreedheden aangetroffen. Dat betekent nog niet dat de koran in de handen van bepaalde types geen kwaad kan. Het betekent hooguit dat we niet alleen met de koran moeten oppassen, maar ook met de bijbel. Dat doen de kerken en synagogen dan ook heel nauwgezet. Wie herinnert zich niet het verhaal dat katholieken thuis de bijbel niet mochten lezen?

Het gaat in deze discussie niet alleen om het verschil tussen enerzijds jodendom/christendom en anderzijds de islam, maar ook om het verschil tussen de koran en de bijbel als literair document (de bijbel is natuurlijk niet identiek met het christendom. Wie alles over de bijbel weet, weet nog lang niet alles over het christendom, over kerkenraden en celibaat, erfzonde en berijmde psalmen, transsubstantiatie en kloosters. Hetzelfde geldt voor de koran en de islam: wie alles over de koran weet, weet nog lang niet alles over het islamitisch recht, het soefisme, de jihad en het kalifaat, het volksgeloof en halal-voedsel).

Het centrale thema in de bijbel, van de eerste tot de laatste bladzijde, is het keren van de kansen, *the reversal of fortune*. Vrouwen die onvruchtbaar zijn, baren toch nog een kind (Sara, Hanna, Elizabeth), de verdrukten leven op als de machtigen van hun troon worden gestoten, weduwen en wezen worden gehuisvest, de waarheid komt uit de mond van onnozele kinderen, slaven rijden te paard en koningen gaan te voet, geen stenen voor brood en geen slang voor een vis, de eersten zullen de laatsten zijn, niet altijd wint de snelste de wedloop, de kleine David verslaat de grote Goliath, slaven worden uitgeleid uit hun slavenhuis en krijgen hun vrijheid, een dode staat op uit de dood – het kan allemaal niet op.

In de bijbel reageren de verdrukten vrolijk op het aanschouwen van het keren van hun kansen, en op de omwenteling die de machtigen van hun troon zal stoten. Ze zingen vol goede moed dat God de leiders der aarde gewaarschuwd heeft: God zal hen verbrijzelen met een ijzeren vuist, en ze stukslaan als aardewerk (Psalm 2:9). De conclusie is duidelijk: Dient de Heer (Psalm 2:10).

In de bijbel en de joodse geschriften staan nauwelijks algemene oproepen tot actie. Ze hebben de gelovigen daarvoor ook eeuwenlang gewaarschuwd, met woorden die alleen te vertalen zijn als *Do not try this at home*. Maar dat is nu precies wat radicale moslims wel doen

Wie de wrede verhalen in de bijbel leest, kan zich maar al te vaak niet aan de indruk onttrekken dat het vaak gaat om wensdromen van verliezers. Bovendien bestaat er een belangrijk verschil met de koran: het gaat bijna zonder uitzondering om specifiek als historisch beschouwde verhalen, die gebonden zijn aan een plaats en een tijd. Het zijn geen algemene oproepen tot actie. Kerk en synagoge hebben de gelovigen daarvoor ook eeuwenlang gewaarschuwd, met woorden die alleen te vertalen zijn als *Do not try this at home*. Maar dat is nu precies wat radicale moslims wel doen.

De vele oproepen in de koran om oorlog te voeren tegen de ongelovigen, worden nagenoeg eenstemmig opgevat als algemene, letterlijke oproepen om metterdaad oorlog tegen de ongelovigen te gaan voeren, waar die zich ook bevinden, elke eeuw opnieuw, en niet als oproepen die in een specifieke situatie werden gedaan, in het antieke Arabië waar Mohammed als profeet en staatsman optrad.

Een niet helemaal complete lijst met de oorlogspassages in de koran is te vinden op www.yoel.info/koran-warpassages.htm. Die lijst bevat 164 passages. Het hoofdthema van de koran is dan ook niet het keren van de kansen, maar de plicht tot strijd (in alle betekenissen van dat woord) tegen het kwaad, dat wil zeggen tegen de ongelovigen en het ongeloof. Radicale moslims voelen zich aangesproken om het verbrijzelen en stukslaan persoonlijk ter hand te nemen, op grond van koranverzen als 'doodt hen waar ge ze ook maar kunt vinden', koran 2:191, 4:89 en 4:91.

In het traditionele islamitische systeem was het voeren van jihad exclusief een staatszaak. Een jihad die door een staat gevoerd wordt, is natuurlijk ook geen bron van vreugde voor de slachtoffers. Toch is staats-jihad grijsbaarder dan de individuele privé-jihad waarbij de ene burger, als was hij God zelf, beschikt over leven en dood van de andere burger, zoals Mohammed B. beschikte over het leven van Theo van Gogh.

DE HUIDIGE NEDERLANDSE discussie over deze zaken gaat gebukt onder grote verwarring, gebrek aan feitenkennis en leugenachtigheid. Zo verklaarde Umar Mirza, een jongeman van Pakistaanse afkomst, op de tv dat de koran met groot respect over de goden van andersgelo-

vigen spreekt. Jazeker, de koran deelt mee dat de vloer van de hel met de stenen beelden van deze afgoden geplaveid zal worden, en dat ze evenals hun dienaren brandstof voor het hellevuur zullen zijn. Respectvoller kunnen we het niet maken.

Maar de prijs voor het grootste gebrek aan feitenkennis gaat misschien wel naar professor dr. Anne van der Meiden, theoloog en communicatiewetenschapper, in 1972 gepromoveerd op propaganda. Toen de professor nog student was en voor dominee leerde, moet hij op college af en toe even niet hebben opgelet, want hij stelt in het PCM-dagblad *Dag* van 9 augustus (p. 5): "Je kunt niet zeggen dat de koran een fascistisch boek is, want het nazidom is iets van de twintigste eeuw, en de koran van het jaar 500 voor Christus." PCM is 'een toonaangevende uitgever van media op een breed terrein van nieuws, achtergrond, kunst, cultuur, economie', zie de PCM-website.

Geen enkele kwaliteitsjournalist bij deze 'toonaangevende' krantenuitgever die de professor heeft willen of kunnen verbeteren. De koran dateert, althans volgens de islamitische traditie, uit de jaren 610-632, ná Christus. Wordt de professor hier fout geciteerd (maar zelfs dan, wat doet het jaar 500 daar?) of zit hij er meer dan duizend jaar naast?

Een interessant verschil tussen de koran en het nazisme is aan de aandacht van de professor ontsnapt. Een jood kon destijds geen nazi worden en dan gespaard blijven, maar moslim worden en dan behouden blijven is heel goed mogelijk. Vestdijk heeft daar in de jaren veertig al op gewezen. Misschien was het vanuit het gezichtspunt van de professor, in zijn multiculturele verdwazing, beter geweest als hij daar eens op had gewezen. Ook hij zal immers, als hij moslim wordt, behouden blijven.

Ook de beschikbaarheid van de bijbeltekst in de islamitische wereld is nog niet in deze discussie betrokken. In het prachtländ Saoedi-Arabië is de bijbel verboden. In de meeste islamitische landen is het moeilijk zo niet onmogelijk om in een boekwinkel een bijbel te vinden. In de Turkse stad Malatya zijn 20 april van dit jaar drie christenen gemarteld voordat hen, ongetwijfeld uit barmhartigheid, de keel werd doorgesneden, en dit alles omdat ze de bijbel aan het drukken waren. Ze hebben deze daden van barmhartigheid niet overleefd en ze vertoeven nu ergens waar het beter is dan in een staat die kandidaat-lid is van de Europese Unie.

HET IS STERK de vraag of Wilders zelf wel wil dat de koran een verboden boek wordt. In elk geval wil hij al ten minste één uitzondering maken: het boek moet niet verboden worden voor 'studie'. Maar wat is studie? De lectuur van de oorlogsverzen uit de koran verplicht stellen zou misschien nuttiger zijn dan een algemeen verbod op de koran. Maar de oproep van Geert Wilders tot een verbod van de koran heeft weer eens blootgelegd hoe boodschaploos de andere partijen zijn, en hoe weinig Nederland raad weet met de islam. Ook de vertegenwoordigers van de kerken in Nederland zouden er trouwens goed aan doen om niet langer te grossieren in multiculturele stenen, maar zich eens te gaan bezinnen op wat nu eigenlijk brood is.

De theorie van *intelligent design* – de poging om wetenschappelijk te bewijzen dat het leven op aarde volgens een goddelijk ontwerp gecreëerd moet zijn – is in opmars. Maar haar aanhangers begaan dezelfde dwaling als hun ideologische tegenhangers, fundamentalistische atheïsten als Richard Dawkins: ze halen de feiten en betekenis door elkaar.

Een intelligent ontwerp?

door MARY MIDGELY

DE THEORIE VAN *intelligent design* (ID), met haar pretentie een wetenschappelijke basis voor het creationisme oftewel de scheppingsleer, te leveren, is tegenwoordig zeer populair in de Verenigde Staten. Ook in Groot-Brittannië wint zij terrein, hoewel de theorie benaderd als wetenschap nogal leeg lijkt. Dit is natuurlijk verontrustend, en met name voor leraren – zowel van wetenschappelijke als van religieuze vakken. Hoe moeten we tegen dit fenomeen aankijken?

De theorie van *intelligent design* is openlijk imperialistisch. Zij is niet slechts een geestelijke dimensie die de wetenschappelijke beschrijvingen van de evolutie aanvult, maar ze verandert die beschrijvingen zelf en wel zodanig dat er ruimte ontstaat voor het optreden van een schepper.

Op deze manier wordt het aloude beeld van een Koude Oorlog tussen godsdienst en wetenschap nieuw leven ingeblazen. De conflicten die ermee gepaard gaan, werpen namelijk geen licht maar duisternis op de enorme keuze aan minder extreme standpunten. De meeste mensen zijn geneigd om de grote evolutiebioloog Theodosius Dobzhansky bij te vallen, die zegt dat godsdienst en wetenschap niet met elkaar kunnen botsen omdat ze verschillend werk doen. Wetenschap, zei Dobzhansky, houdt zich met feiten bezig, godsdienst met betekenis. En zoals Einstein zei: godsdienst zonder wetenschap is lam, wetenschap zonder godsdienst is blind. Komen die twee met elkaar in botsing, dan is er iets mis met de godsdienst of met de wetenschap. Wat we dan nodig hebben, is niet meer oorlog, maar meer begrip.

Het hoeft bijvoorbeeld niet zo te zijn dat serieuze gelovigen die God als schepper eren, daarmee een oneigenlijk aspect in het domein van de wetenschap inbrengen. Wellicht zien zij dat hele domein gewoon anders, als doortrokken van het goddelijke. En drie van de grote wereldreligies – het boeddhisme, het taoïsme en het confucianisme – gaan helemaal niet uit van het idee van een schepper, terwijl de religies die daar wél van uitgaan er allerlei verschillende zaken onder verstaan. Deze verschillende zienswijzen kunnen natuurlijk onderling lijken te botsen als je ze primitief en letterlijk opvat. Maar in alle grote tradities heeft men wel ingezien dat hun formuleringen ervan ontoereikend en onvolledig

zijn en ruimte laten voor interpretatie.

In de huidige 'Koude Oorlog' willen beide kampen echter definitieve zekerheid. Fundamentalisten beweren nog altijd dat de Schriften onfeilbaar zijn. In Amerika vindt men nog een bijbelverering die veel groter is dan die van protestanten elders en die ongetwijfeld is ontstaan onder druk van de spanningen van een immigrantenmaatschappij. Veel Amerikaanse kerken hebben zich daarom steeds verzet tegen ontdekkingen over de evolutie en de ouderdom van de aarde.

De fout van de fundamentalisten is niet hun theïsme, maar hun irrelevantie

Het is niet verbazingwekkend dat deze starre houding een tegengestelde reactie oproept, in de vorm van een dogmatisch 'wetenschappelijk atheïsme'. Tegenwoordig zien we dus hetzelfde proces en dezelfde respons, die het hele debat vervormen.

Er is niets wetenschappelijks aan atheïsme. Vragen over het bestaan van God vallen onder de metafysica, niet onder de fysica. De fout van de fundamentalisten is niet hun theïsme – de meeste theïsten maken niet op deze manier een fetisj van de bijbel – maar hun irrelevantie, hun oneigenlijk gebruik van Hebreeuwse geschriften uit de Bronstijd om antwoorden te vinden op geschiedkundige en natuurwetenschappelijke vragen. Wie hun combinatie van standpunten slechts als één geheel probeert te bestrijden, helpt alleen maar mee om de basale verwarring tussen het domein van de feiten en het domein van de betekenis te laten voortbestaan.

Die verwarring is tegenwoordig echt een gevaar. Vraag je mensen waarom ze het creationisme onderschrijven, dan luidt het antwoord vaak dat zij het als het enige alternatief beschouwen voor, in hun woorden, het 'wetenschappelijk atheïsme' of – misleidender nog – het 'darwinisme'. De

MARY MIDGLEY (1919) is schrijver en filosoof. Zij was hoogleraar filosofie aan de universiteit van Newcastle upon Tyne en schreef verschillende boeken over religie, ethiek en wetenschap. In vertaling verscheen onder meer *Mens, moraal en vrijheid: over goed en kwaad bij een denkende primaat* (1998).

ideologie in kwestie, ontstaan uit het sociaal-darwinisme, is vanaf de late negentiende eeuw ontwikkeld door diverse populair-wetenschappelijke auteurs, die nieuwe, dramatische uitwerkingen gaven aan het denkbeeld van de natuurlijke selectie. Jacques Monod gaf het een existencialistisch smaakje door de mens te verheerlijken als een heldhaftige rebel in de kosmos, een vreemdeling die op mysterieuze wijze was afgesneden van de rest van de natuur. Richard Dawkins en E.O. Wilson zorgden voor een Thatcher-tintje, met hun merkwaardige keuze voor het woord *selfish*, 'zelfzuchtig' voor wat genen doen, en voor een te eenzijdige nadruk op harde concurrentie – in plaats van samenwerking – als drijvende kracht van het leven. Deze visie komt neer op een onverbloemd individualistische ideologie, die sterk aan de jaren tachtig doet denken en die op zichzelf haar waarde kan hebben, maar die – opnieuw – beslist geen wetenschap is.

Orthodoxe wetenschap raakt op deze manier in diskrediet; ze wordt hierdoor abusievelijk op één lijn gesteld met een soort 'darwinisme' dat niet alleen anti-religieus is, maar nodeloos anti-humaan. Dat maakt het werk van de creationisten er ongetwijfeld eenvoudiger op. Maar nog altijd kost het hen grote moeite om een alternatief te vinden dat wetenschappelijk genoeg oogt om, in de VS, het grondwettelijk verbod van religieus onderwijs op scholen te omzeilen en dat tegelijk onwetenschappelijk genoeg is om hun boodschap over te brengen. De theorie van *intelligent design* is het nieuwste product uit deze werkplaats. Ze lijkt zo weinig om het lijf te hebben dat je haast niet ziet hoe iemand ervan onder de indruk kan raken. En toch gebeurt dit. Want zonder duidelijk inzicht in de werkelijke relatie tussen feiten en betekenis of zingeving heeft een mens weinig verweer tegen dit soort opgelegde theorieën. Kan er iemand een manier bedenken om dat inzicht te verduidelijken? Kunnen de mensen die les geven in deze twee belangrijke onderwerpen, eens in conclaaf gaan en uitzoeken of er betere manieren zijn om de relatie tussen deze twee cruciale kanten van het leven duidelijk te maken? Anders zullen we nog heel wat narigheid krijgen met *intelligent design*.

Fatwa van de week

Er gebeuren in Nederland soms wel dingen waarbij ik denk dat een Islamitische politieke partij van nut zou kunnen zijn. Wat is het oordeel van de Islam over een Islamitische politieke partij?

De Koran bevat twee verzen waarin God de gelovigen opdraagt met elkaar te overleggen. Een politieke partij heeft als taak te ijveren voor overleg tussen de gelovigen ten aanzien van wat voor hen van belang is. Een politieke partij moet zulk overleg mogelijk maken. Wanneer een politieke partij zich niet beijert om wetten in te voeren die in strijd zijn met de wetten van God, dan gaat het om een partij die door de Islam niet wordt verboden.

In Koran 3:159 heeft God gezegd: "Vanwege barmhartigheid van God was jij (Mohammed, V.z.m.H.), soepel voor hen, maar als jij streng en hardvochtig was geweest, dan waren zij rondom jou uiteengegaan. Reken het hun dus maar niet aan, en vraag vergeving voor hen, en raadpleeg hen over het beleid." Dit heeft God tot Mohammed (V.z.m.H.) gezegd, naar aanleiding van een meningsverschil tussen de Profeet (V.z.m.H.) en zijn metgezellen, Gods welbehagen in hen allen, namelijk over de vraag of het leger zich wel moest terugtrekken. Uiteindelijk bleek dat Mohammed (V.z.m.H.) gelijk had gehad, maar toch heeft hij (V.z.m.H.) met zijn metgezellen overleg (*sjoera*) gepleegd en hun advies opgevolgd.

In het vers 42:38 zegt God over de gelovigen: "Hun beleid zij onderling beeraad tussen hen." Het leven van de Gezant Gods (V.z.m.H.) is vol praktische voorbeelden van hoe hij (V.z.m.H.) overlegde en zich raad liet geven. Aboe Hoeraira heeft gezegd: "Nimmer heb ik iemand gezien die meer tot raadpleging geneigd was dan de Gezant Gods (V.z.m.H.)". Dit zei Aboe Hoeraira naar aanleiding van de vraag hoe de veldslag bij Badr gevoerd moest worden, verdedigend vanuit Medina, of door de vijand al buiten Medina tegemoet te treden.

De Islam roept op tot overleg (*sjoera*), want *sjoera* voorkomt tirannie. Alle zaken waar de Koran en de Soenna over zwijgen, bieden mogelijkerwijs gelegenheid tot *sjoera*, ook de keuze van een heerser en alle andere publieke zaken van de *Oemma*. Maar God weet dit het best!

DR. ABD AL GHAFFAR AL FIRSANI

Een portret van een naakte vrouw, van de joodse schilder Carol Deutsch, voert Benno Barnard terug naar het Oostende en Brussel van het interbellum. 'Behalve Yad Vashem, het Vaticaan en ik, bezitten alleen het Joods Museum in Brussel en het Museum voor Schone Kunsten in Oostende werk van Carol Deutsch.'

door **BENNO BARNARD**

De vrouw in de rode stoel

BENNO BARNARD (Amsterdam, 1954) is dichter, essayist, vertaler en toneelschrijver. Hij woont en werkt in Vlaanderen. Zijn werk is meermalen bekroond. Eind 2006 verscheen zijn essaybundel *Dichters van het Avondland* (Atlas).

EEN VAN MIJN dierbaarste bezittingen is een naakt dat weinig waard is, hoewel in een wereldberoemd museum werk van dezelfde kunstenaar hangt. Ik heb het gekregen van een bevriende Brusselse familie, die in haar *maison de maître* geen muur vond waartegen die jonge blote vrouw tot haar recht kwam. Het was afkomstig uit de erfenis van een overleden familielid dat August heette. Deze August heb ik nog gekend: een indrukwekkend, zilvergrijs relict van het vooroorlogse Brussel. De geschiedenis die bij het schilderij hoort, dat toen nog in zijn salon hing, heeft hij me zelf verteld.

De vrouw poseert in een ouderwetse, oudroze leunstoel, die met trijp of fluweel is bekleed. Ze moet even in de dertig zijn, te zien aan haar mooie gezicht met de geprononceerde rode mond. En haar huid – bleek als een dode Christus uit de barok, een effect dat nog wordt versterkt door het gebruik van tempera – zit zo strak als een handschoen. Ze vult de 70 x 50 cm, van linksboven tot rechtsonder. Het middelpunt is de driehoek van haar schaamhaar, waarvan de hypothenusa overvloedig in haar liezen, wat het geheel nogal erotisch maakt. Deze is niet afkerig van mannen!

Haar kapsel verraadt dat ze een product van het interbellum is: haar blonde haar is kortgeknipt en gewatergolfd, en wanneer je haar met je ogen aankleedt, draagt ze als vanzelf een modieus dophoedje. Links onderaan staat het jaartal dat haar plaats in de tijd bevestigt: '32. Daarnaast de handtekening, *Carol*. In de armleuning van de stoel nog enkele letters: *à Put*.

In de traditionele lijst met het afschilferende verguldsel zit ook het monster van de twintigste eeuw opgesloten, maar om dat te kunnen zien, moet je het vreemde, tegenstrijdige verhaal van Carol en Put kennen. Carol heette Deutsch. Hij was in 1894 in Antwerpen geboren. Het laatste wat het grote publiek zich bij een Antwerpse jood voorstelt, zijn afbeeldingen van appetijtelijk vrouwenvlees, maar men moet weten dat het Antwerpse jodendom pas na de Tweede Wereldoorlog overwegend orthodox zou worden.

In de jaren twintig verhuisde Carol Deutsch naar Oostende, waar hij portretten, stadsgezichten, landschappen en stil-

levens in een actuele figuratieve stijl schilderde; sommige van zijn werken zijn zuivere art-déco. In de koningin der badsteden – ach, één namiddag over de dijk van dat Oostende te mogen flaneren, voordat de architectuurmisdadigers zouden doen wat de Luftwaffe heeft nagelaten! – bewoog hij zich in de beau monde. James Ensor schilderde een portret van Deutsch, deze man van de wereld. Zou hij in 1936 Joseph Roth en de andere joodse ballingen

Na de oorlog gooide de repressie, zoals de bestraffing van collaborateurs in Vlaanderen wordt genoemd, en die benaming is onthullend – de repressie dus gooide hem letterlijk in de kerker, boenk, de trap af.

uit het oosten weleens op de dijk achter een glas hebben zien zitten, starend naar Amerika?

Toen de nazi's kwamen, verhuisde Carol Deutsch met zijn gezin naar Brussel en werkte daar onder een valse naam verder. Hij schilderde een reeks van 99 illustraties bij de bijbel, een cadeau voor de tweede verjaardag van zijn dochtertje Ingrid.

Op 3 september 1943 werd Deutsch opgepakt door de SS. Zijn vrouw probeerde hem vrij te krijgen, maar ze werd op haar beurt gearresteerd. Transport 22B voerde hen naar Auschwitz. Ze stierven op 22 september. De burens reddden Ingrid en haar verjaardagscadeau. Bij haar dood in 1982 – ze was naar Amerika geëmigreerd – liet ze de illustraties aan Yad Vashem na. De filosemitische paus uit Polen kreeg twee ervan cadeau bij zijn bezoek aan Jeruzalem.

Volgens het *Allgemeines Künstlerlexikon*, deel 26 (München-Leipzig, 2000) bezitten – behalve Yad Vashem, het Vaticaan en ik – ook het Joods Museum in Brussel en het Museum voor Schone Kunsten in Oostende werk van Carol Deutsch.

Op de achterkant van *De vrouw in de rode stoel* is een vergeeld artikel over de schilder geplakt, uitgeknipt door August, maar er staat geen datum of krantentitel

bij. Hij zou, volgens dit artikel, eerst een succesrijk zakenman zijn geweest. Pas omstreeks zijn dertigste wijdde hij zich helemaal aan de schilderkunst. Hij hoorde bij geen enkele school. Een criticus had het over 'un prodige de purification dans la peinture', een wonder van uitpuring in de schilderkunst. De schrijver zelf merkt op: "Un artiste se révèle avec toute cette 'part de Dieu' que cette désignation implique," een kunstenaar onthult zich met heel het

'godelijk deel' dat deze benaming inhoudt.

De schrijver van het artikel heet Put.

Willy Put was de zoon van de mevrouw die bont inkocht voor de Bon Marché in Brussel. "A l'époque, c'était encore un magasin avec deux vitrines et une porte au milieu," zei Willy," zei August – een winkel met twee uitstalramen en een deur in het midden, in de stad van toen. "De moeder reisde voor dat bont naar tsaristisch Rusland. Met de trein natuurlijk, tot in Siberië. De vader zou meneer Vaxelaire zijn geweest, de grote baas en, als ik het goed heb, eigenaar van de Bon Marché."

De Vaxelaires behoren heden ten dage nog altijd tot de financiële top van België.

"Ik weet niet of ze voor de Grande Guerre al in het bezit waren van de baronentitel," vervolgde August. "En tous cas, Put werd opgevoed in een Molenbeeks en dus Vlaams arbeidersgezin, bij meike Van Daele, die hij zijn hele leven ontroerend dankbaar gebleven is."

Molenbeek, aan het kanaal, is dat deel van Brussel waar twee generaties geleden de bakker en de groenteboer geheel uit Vlaamse klei waren vervaardigd. Op wonderbaarlijke wijze zijn hun opvolgers in Berbers veranderd, wier kinderen je stomverbaasd aankijken als je ze over dat de-

mografische verschijnsel vertelt.

"Het ergste wat hem kon overkomen," ging August verder, "was bezoek van mama. Ze kwam met de illegitieme papa in een calèche aangereden en hij, Willy, mocht dan mee een tochtje maken. Papa droeg onveranderlijk een hoge zijden. De vriendjes lachten kleine Willy genadeloos uit, ge weet hoe vriendjes kunnen zijn. *Wat eit daa pei op zaaine kop, Put? Stekt doe ne vaugel in? Enfin, misère.*"

Willy Put, zo herinnerde August zich, schreef voor *Le Peuple* en voor het weekblad *Arlequin*. Wellicht heeft Carol Deutsch de naakte vrouw aan Put geschonken om hem te bedanken voor dat artikel. Of ze bevriend waren geweest, wist August niet, maar ze kenden elkaar in elk geval. August had Deutsch nooit ontmoet, Put daarentegen kende hij goed.

De wrokkige bastaard Put werd in de schaduwen van de jaren dertig steeds Vlaamsgezinder. Na 1940 raakte hij in de kleine collaboratie verstrikt. Evengoed was het volgens August ondenkbaar dat hij Deutsch had verraden; zijn kwaadheid bleef verbaal.

Na de oorlog gooide de repressie, zoals de bestraffing van collaborateurs in Vlaanderen wordt genoemd, en die benaming is onthullend – de repressie dus gooide hem letterlijk in de kerker, boenk, de trap af.

Van zijn vroegere vrienden was August de enige die hem niet verloochende, de enige die hem in de gevangenis opzocht. Zo omstreeks 1950 kwam Put vrij, mank, mentaal geruïneerd. Hij vulde zijn tijd met de rancuneuze praatjes in het flamingantenblad 't *Pallieterke*, het lawaai van Wagner en het maken van virulent antisemitische opmerkingen, wat vreemd was voor iemand die tijdens het *entre-deux-guerres* zo getrouwd was geweest met de veelvormige artistieke scène in Brussel.

"En op een dag gaf hij me dat schilderij van Carol Deutsch," zei August, wijzend naar de muur van zijn salon. Misschien, voegde hij eraan toe, omdat hij de aanblik onverdraaglijk was gaan vinden.

"Zou het zijn vrouw voorstellen?" Dat hoopte ik voor Carol Deutsch.

Maar August wist het niet.

De Briefwisseling

Programmamaker Sarah Verroen, die lange tijd voor VPRO-radio werkte, houdt het voor gezien: zij emigreert naar Frankrijk. Van haar beweegredenen voor deze belangrijke stap heeft haar landgenote en vriendin Xandra Schutte, publicist en uitgever bij Meulenhoff en woonachtig in Amsterdam, wel een idee. Maar toch, moet je je land wel verlaten als het je hier niet meer bevalt? Of moet je juist blijven en ervoor zorgen dat het beter wordt? De komende weken onderhouden Schutte en Verroen over deze en verwante kwesties een briefwisseling.

Lieve Sarah,

HOE IS JE reis verlopen? Het is een onwerkelijk idee dat je nu de laatste regelingen aan het treffen bent om Nederland voorgoed te verlaten. Zijn de steigers voor je huis in Den Haag inmiddels weggehaald? Zijn de laatste verfstreken droog? En is al het stof weggepoetst? Ik zie voor me hoe jij op last van je makelaar bloemen aan het schikken bent, overal vazen met vrolijke bossen neerzet, om de potentiële koper definitief over de brug te laten komen. Jij en bloemschikken, die kunst voor adellijke meisjes en Gooische mevrouwen, ik hoop dat je me vergeeft dat ik om dat beeld moet grinniken.

Wanneer kun je je nieuwe Franse huis ook al weer in? Het lijkt me niet makkelijk dat je daar nog maanden op moet wachten. Als je je schepen achter je hebt verbrand, lijkt het me dat je zo snel mogelijk op een nieuw schip wilt aanmonsteren.

Door jouw vertrek sta ik veel stil bij wat het betekent om je land de rug toe te keren. Natuurlijk moet ik denken aan de stroom tijdschrift- en krantenartikelen in de afgelopen, maatschappelijk turbulente jaren over de goedopgeleide Nederlanders die weg willen, als ratten van het zinkende schip. Ik moet denken aan de grimmige discussies op tv na de moord op Theo van Gogh en aan al die mensen die bitter stelden dat Nederland hun land niet meer is en dat ze nu toch echt overwogen te emigreren. Ik herinner me dat zelfs buitenlandse kranten grote stukken aan de uittocht van onze middenklasse wijdden. De Britse *The Daily Telegraph* schreef bijvoorbeeld dat Holland, Europees koploper in veel van de sociale experimenten van de vorige eeuw, nu opnieuw voorop lijkt te lopen in een culturele revolutie. De krant bedacht een klinkende term voor die nieuwe omwenteling: *'bourgeois exodus'*.

The New York Times vroeg zich af waarom mensen in godsnaam 'deze stabiele en welvarende hoek van Europa' willen verlaten. Een land met genereuze sociale voorzieningen en ruimhartige salarissen, met prima scholen en musea, overal fietspaden, en dat alles verankerd in een levendige democratie. Het antwoord werd meteen gegeven. Nederlanders voelen een algeheel pessimisme over hun kleine, overbevolkte land en over de maatschappelijke spanningen die zijn gegroeid door de golf van nieuwkomers die aanspoelde, en dan vooral de moslims. Zo stabiel is de uithoek niet meer.

"Veel Nederlanders," zo constateerde de krant, "lijken ook geen raad te weten met het feit dat hun land, dat tientallen jaren lang op een gezellige politieke consensus had gevaren, nu zo gespannen, prikkelbaar en uit op confrontatie was."

Die stukken, ik vond ze typische staaltjes van de overdrive waar de Nederlandse journalistiek de laatste tijd zo snel in schiet. Mensen die wat roepen, één voorbeeld in de kenniskring en, hopta, een nieuwe trend wordt gesignaleerd. Helemaal idioot dat respectabele kranten als *The New York Times* en de *The Daily Telegraph* ook over de leegloop van Nederland gingen schrijven. Tussen droom en daad staat nogal wat in de weg, dus ik zag al die aankondigingen als een modieuze oprisping. Grootspraak. Niet serieus te nemen. De meeste mensen die publiekelijk ferm verkondigden dat ze niets meer met 'dit land' te maken wilden hebben, wonen ook nog gewoon hier, vaak op dat eiland dat nog veel kleiner is dan Nederland zelf: de grachtengordel.

Maar nu ga jij weg, en al hebben we er niet uitpuutend over gepraat, ik weet dat het veranderde klimaat in Nederland een van de redenen is van je stap. En omdat ik jou wel serieus neem, roept dat bij mij allemaal vragen op. Wat is de diepste reden van je vertrek? Waarom denk ik er zelf met geen haar op mijn hoofd over om Nederland te verlaten?

Als ik ergens buiten Amsterdam in Nederland op bezoek ga, of het nu een villawijk in Aerdenhout is of een nieuwbouwuurt in Houten, of als in de trein onbekende straten langs me heen schieten, of met de auto een stad of, erger nog, een buitenwijk of dorp doorkruis, dan krijg ik het al: dan dringt zich, heel geboren, opeens dat beroemde zinnetje van Gerard Reve op: "Wonen hier ook mensjes?" Jij gaat nota bene in een gehucht wonen dat 's winters maar door tachtig zielen wordt bevolkt, een recept, lijkt mij, voor eenzaamheid of alcoholisme, en waarschijnlijk zelfs voor allebei.

Ik weet wel dat emigratie tegenwoordig iets heel anders is dan pakweg vijftig, zestig jaar geleden, toen Nederland een emigratieland was en landverhuizers het ruime sop kozen naar Amerika, Canada, Australië en Nieuw-Zeeland. Met een vliegtuig of hogesnelheidstrein ben je in een vloek en een zucht weer in Nederland - 'thuis' wilde ik eigenlijk schrijven. Met de moderne communicatiemiddelen ben je hoe dan ook nooit ver weg. De Nederlandse kranten en televisie, je volgt ze, mocht je dat al willen, via internet even makkelijk in Frankrijk als hier. Internationaal bellen is met skype nagenoeg gratis, post is er na een druk op de knop van de computer. De tijd van lange scheepsreizen, peperdure telefoongesprekken en brieven die er weken over doen, die bestaat niet meer.

Maar toch, vind je het niet moeilijk om je zoon en familie achter te laten? En wat ik me verder afvraag: hoeveel merk je, als je eerlijk bent, in de praktijk van het dagelijks bestaan van dat zogeheten veranderde klimaat? Dit lijkt een lastige vraag zoals Max Frisch die stelde in zijn dagboek: "Weet u zeker dat het voortbestaan van het menselijk ras, wanneer u en iedereen die u kent er niet meer is, u echt interesseert?" In zijn dagboek werpt hij trouwens ook de vraag op wat je het gevoel geeft geen vaderland te hebben. Het is een meerkeuzevraag - de antwoorden levert hij er zelf bij. Ik vermoed dat antwoord 'd' het meest op jou van toepassing is: "Dat u in toenemende mate anders denkt dan de mensen die hetzelfde gebied hun vaderland noemen als u, en dat zij daar de toon aangeven." Er schijnt, vond ik op internet, een emigratiemonitor te zijn, gelieerd aan een bureau dat emigranten aan visa helpt, dus misschien moeten de resultaten met een korrel zout worden genomen. Daaruit blijkt dat eenderde van de Nederlandse bevolking serieus nadenkt over emigratie. De redenen zijn voorspelbaar: de zon, de ruimte, de lagere huizenprijzen, natuur die meer is dan een stukje bos ter grootte van een krant. Steeds vaker wordt echter ook het gedrag van medeburgers aangevoerd. De scooter- en drugsoverlast, de verloederding van de openbare ruimte, het burengerucht. Om over hufferigheid, zoals de PvdA het ooit noemde, nog maar te zwijgen.

Een vriendin vertelde mij een paar dagen geleden dat zij in een keurige winkelstraat in Heemstede een uitparkerende auto, zo'n protserige terreinwagen, met een hoffelijk gebaar voorrang wilde verlenen. De bestuurder, een jonge man met een staartje, draaide zich naar haar toe, stak z'n middelvinger op, likte eraan, stopte hem tergend traag in z'n mond, maakte een vuist en liet ook daar z'n tong uitgebreid langsgaan. Met piepende banden reed hij uit zijn parkeerplek weg en bleef voor het rode stoplicht even verderop staan. Toen dat op groen sprong, reed hij niet door. Nee, hij wachtte tot het donkeroranje was en spoot toen opnieuw gierend weg.

Zo bont heb ik het nog nooit meegemaakt, maar tegelijk realiseer ik me dat grofheid en agressie nog net niet tot dagelijkse maar wel tot wekelijkse incidenten leiden. Om dat te voorkomen ben ik permanent aan het overcompenseren. Nooit zo beleefd geweest als de afgelopen jaren. Niet alleen zeg ik u en spreek ik 'met twee woorden', maar door het verhaal van de vriendin besef ik dat ik ook altijd nadrukkelijk probeer er iets aardigs aan toe te voegen.

De korte lontjes in het publieke domein, de permanente staat van opwinding in het debat, discussies die maar al te vaak, als te hard opgeblazen ballonnen, bijna dreigen te ontploffen, televisiegesprekken waarin het met termen als 'ik pik het niet' regent, of 'ik laat me niet naaien' en 'wie me dat heeft geflikt' (onze politici doen er vrolijk aan mee), het ge-je en ge-jij, zelfs tegen onze ministerpresident, de spanningen tussen autochtonen en allochtonen en tussen autochtonen onderling - ik kan me, geloof ik, wel wat voorstellen als je ook daarom Nederland wilt verlaten.

Toch brengt me dat op een laatste, belangrijke vraag. De Duitse intellectueel Henryk Broder publiceerde vorig jaar het manifest Hurra! Wir kapitulieren, waarin hij betoogt dat onze naïeve capitulatie voor de islam de ondergang van Europa zal betekenen. Zichzelf vindt hij te oud, maar iedereen die vitaal en jong is en kansen heeft, raadt hij aan te emigreren. Hij pleit ronduit voor de *'bourgeois exodus'*. Ik vind het een merkwaardig advies van iemand die een vooraanstaande figuur is in het publieke debat. Als je, zoals Max Frisch het formuleerde, anders denkt dan de mensen die hetzelfde gebied hun vaderland noemen, moet je dan niet juist blijven? Zeker als je zelf, zoals jij als programmamaker en gespreksleider, het denken in een land medebepaalt. Heb je dan geen taak?

Lieve Sarah, begrijp dat ik je bovenal een prachtig, nieuw thuis in Frankrijk wens. Ik zal je hier missen en troost me stiekem met de statistieken van het CBS, die voorspellen dat de helft van de emigranten na acht jaar weer definitief terugkeert.

Liefs,
XANDRA

Het Filosofisch Eftal

door YORAM STEIN

Pornoficatie of bevrijding

Wat kunnen denkers zeggen over de actualiteit, over maatschappelijke trends en verborgen motieven? Elke week debatteert Het Filosofisch Eftal over de vraag in wat voor tijd wij leven. Deze week: reclames en muziekclips tonen een steeds explicieter seksualiteit – tot het pornografische toe. Pornoactrices hebben sterrenstatus verkregen en hun boeken over ‘hoe de liefde te bedrijven’ zijn bestsellers. Dreigt de westerse cultuur in de ban te raken van de pornografische verbeelding, en is dit iets wat op zijn minst getuigt van slechte smaak, op zijn ergst van moreel verval, zoals Beatrijs Ritsema meent? Of is de vrijheid om pornografie te consumeren en om openlijk de seksuele kant van de mens te kunnen uitleven een teken van onttaboeïsering en vooruitgang, zoals Erik van Ree stelt?

BEATRIJS RITSEMA: Onder ‘pornoficatie’ versta ik dat mensen zich steeds meer onderwerpen aan de standaarden van de pornografie. Dat zijn dan standaarden als: vrouwen horen de venusheuvel te ontharen en hun schaamlippen moeten lijken op die van een pornoactrice (als dat niet zo is, moet dat chirurgisch ‘gecorrigeerd’ worden). Of: paaldansen is een leuke hobby voor jonge meiden. Onder ‘pornoficatie’ versta ik ook dat pornografie een steeds zichtbaarder plaats krijgt in het leven van alledag.

ERIK VAN REE: Je krijgt in het dagelijks leven bij lange na niet zoveel porno voorgeschoteld als het idee van ‘de pornoficatie van de samenleving’ suggereert. Er is hier sprake van een soort gezichtsbedrog: omdat porno lange tijd geweerd werd uit het publieke domein, valt het des te meer op als we er nu iets van zien in het dagelijks leven. Maar dat betekent geenszins dat we over de porno struikelen.

RITSEMA: Ik vind paaldansen nochtans een merkwaardige hobby.

VAN REE: Dat is een goed voorbeeld. Het valt enorm op, omdat het nieuw is. Maar het is minderheidsgedrag. Zoveel meiden zijn er niet die, in plaats van op paardrijden, op paaldansen gaan.

RITSEMA: De string is wel zo’n porno-element dat massaal in het dagelijks leven is doorgedrongen. Het pornografische eraan vind ik vooral dat je ze ziet, omdat strings onder laag zittende broeken worden gedragen.

VAN REE: Het dragen van een string vind ik erotisch, niet pornografisch. Maar het lijkt mij zinloos om eindeloos over begrippen te discussiëren. Belangrijker lijkt het mij om het punt te onderzoeken dat je in het begin van het gesprek naar voren bracht, namelijk de vraag hoeveel invloed pornografie op ons heeft.

RITSEMA: Eerst nog even over de manier waarop porno wordt geproduceerd. Af en toe verschijnen er in het nieuws berichten

over Oost-Europese of Afrikaanse vrouwen die naakt uit een of andere Nederlandse loods ontsnapt zijn. Daar zouden ze dan gedwongen zijn om seks te hebben met dieren. Ze zouden er zelfs gemarteld worden.

VAN REE: Dat dit soort dingen gebeuren, is natuurlijk verschrikkelijk. Maar er zijn ook vrouwen in de porno-industrie die het beroep uit vrije wil en soms zelfs met plezier uitoefenen.

RITSEMA: Dat laatste betwijfel ik ten zeerste. Maar laten we het hebben over de invloed van porno. Grote hoeveelheden porno tot je nemen, doet iets met mensen. In 1980 is dat aangetoond door een onderzoek van Bryant en Zillmann, waarin pornografie, als ware het een medicijn, werd toegediend aan de ene groep en onthouden aan de andere. Na afloop werd aan beide groepen gevraagd om de strafmaat te bepalen voor een verkrachtingszaak. De pornokijkers gaven gemiddeld een twee keer zo lichte straf dan de groep die geen porno had gekeken. De onderzoekers concludeerden dat porno een verdovend effect heeft. Dit was meteen het laatste gecontroleerde laboratoriumonderzoek naar de invloed van porno. Sindsdien geven ethische commissies die onderzoeksvoorstellen moeten beoordelen, geen toestemming meer voor dit soort manipulaties, omdat onderzoekers geen onschuldige proefpersonen mogen blootstellen aan iets waarvan eerder bewezen is dat het schadelijk is.

VAN REE: In een ander bekend psychologisch onderzoek werd aangetoond dat als je een colaflesje naast een vrouw neerzet, dit een negatief effect geeft op haar zelfbeeld. Enkel de zichtbare aanwezigheid van de ‘perfecte rondingen’ van het flesje maken vrouwen significant onzekerder over hun uiterlijk. Nu kun je naar aanleiding van dit soort onderzoeken op twee manieren redeneren. Je kunt stellen dat als een colaflesje al een dergelijke invloed heeft op onze manier van denken,

we dan helemaal afkeurend moeten staan ten opzichte van vrouwonvriendelijke pornofilms. Maar je kunt ook zeggen dat als mensen zo makkelijk beïnvloedbaar zijn, er dan geen beginnen aan is om alle slechte invloeden te verbieden.

RITSEMA: Ik ben ook geen voorstander van een verbod op porno. Anders dan de ondertekenaars van het manifest *Seks moet weer haute culture worden*, ben ik niet van zins om tegen de bierkaai te gaan vechten. Maar ik zie ik wel de negatieve effecten van porno. Eén op de drie pornosites is gewelddadig tot extreem gewelddadig. Een verklaring hiervoor is wel dat de soft porno op een gegeven moment gaat vervelen en dat je dan steeds hardere porno nodig hebt om dezelfde prikkels te krijgen.

VAN REE: Deze theorie van het hellend vlak is een terugkerende redeneerlijn van mensen die tegen de vrijheid zijn om zelf te bepalen hoe met zaken als drugs en seks om te gaan. Ik heb om te beginnen geen bezwaar tegen gewelddadige porno; waarom zou dat bezwaarlijker zijn dan andere gewelddadige films? Verbeeld geweld is nog geen echt geweld. Bovendien denk ik dat de meeste mensen daar heel goed mee om kunnen gaan. Er is een heel kleine minderheid die verslaafd raakt aan drugs of porno en die daardoor in de problemen komt. De overgrote meerderheid kan het prima aan. Dat komt omdat de kick die je krijgt van porno of drugs op een gegeven moment inderdaad minder wordt. De meeste mensen maken dan niet de fout almaar meer en meer te gebruiken. Welnee, ze houden er gewoon mee op en gaan wat anders doen.

RITSEMA: Het mag dan wel een kleine groep zijn, toch is het zo dat als je gaat kijken naar de geschiedenis van zedelinquenten, dat je dan niemand vindt die niet met het bekijken van gewone porno is begonnen.

VAN REE: Maar dat betekent nog niet dat

BEATRIJS RITSEMA (Tunis, 1954) studeerde sociale psychologie en is als journaliste/columniste werkzaam voor *HP/De Tijd* en *Trouw*. Ze is specialiste op het gebied van de etiquette, moderne omgangsvormen, relaties, liefde en seks.

Erik van Ree (Amsterdam, 1953) is socioloog en werkzaam aan het voormalige Oost-Europa Instituut, dat nu deel uitmaakt van de opleiding Europese Studies van de Universiteit van Amsterdam. Hij is expert op het gebied van het communisme en stalinisme.

hun gedrag daardoor is veroorzaakt en dat we porno dan maar moeten verbieden.

RITSEMA: Nogmaals: ik wil porno niet verbieden, maar ik vind het geen goede ontwikkeling dat porno steeds zichtbaarder wordt in de publieke ruimte. Dat is ook gewoon een kwestie van smaak: ik vind het onsmakelijk om ermee geconfronteerd te worden.

VAN REE: We hebben allemaal een onsmakelijke en ranzige kant. Waarom zouden we daar zo hypocriet over doen?

RITSEMA: Ik ben een groot voorstander van hypocrisie. Sommige dingen kunnen maar beter in het geniep gebeuren. Iedereen ontlast zich bijvoorbeeld, maar dat betekent niet dat je het moet tonen.

VAN REE: Ik zie het probleem niet. In een debatprogramma worden mensen getoond als hoofden, in een hardloophwedstrijd als spieren, en in een pornofilm als geslachtsdelen. Dat de mens een seksuele kant heeft, is lange tijd onderdrukt. Het op ruime schaal aanwezig zijn van porno vind ik een teken van onttaboeïsering en van beschaving.

RITSEMA: Elke beschaving – niet alleen de christelijke – kent taboes over wat wel en wat niet te doen in de seksualiteit. In al die beschavingen wordt seks gezien als iets wat in het privé-domein thuishoort. En zo denk ik er ook over. Bovendien is een pornohobby ook gewoon zonde van de tijd die er in gaat zitten.

VAN REE: Ik ben niet zo postmodern dat ik denk dat een pornofilm even waardevol is als een documentaire over het Inca-rijk. Maar ik denk ook dat ieder mens zich wel eens overgeeft aan minder verheven activiteiten, en ik vind niet dat je daar een taboe op moet plaatsen. De behoefte aan pornografie is naar mijn mening niet verwerpelijk. De mens is gedeeltelijk een ranzig wezen, en rotzooi hoort bij een vrije samenleving. Liever rotzooi dan hypocrisie.

